

The logo for the Netherlands Youth Institute (Nji) is located in the top left corner. It consists of the letters 'Nji' in a white, sans-serif font, with the 'i' having a yellow dot. The logo is set against a dark blue background that is part of a larger graphic element on the left side of the page.

Nederlands
Jeugdinstituut

The background of the entire page is a photograph of a youth soccer team on a grassy field at night. The players are wearing dark blue jerseys and shorts. One player in the center is drinking from a water bottle. Another player on the right is clapping. In the foreground, a colorful soccer ball and several water bottles are scattered on the grass. The scene is illuminated by stadium lights, creating a warm, focused atmosphere.

Opgroeien doe je samen

Bouwen aan een stevige pedagogische basis

December 2022 | Nederlands Jeugdinstituut

Samenvatting

Een stevige pedagogische basis stimuleert de ontwikkeling van kinderen en ondersteunt ouders* bij het opvoeden. Het draagt bij aan het gezond, veilig en kansrijk opgroeien en helpt bij het omgaan met alledaagse problemen. Maar zo vanzelfsprekend als het klinkt is het in de praktijk niet. Zeker niet voor iedereen. Hoe komt dat? Wat weten we over de pedagogische basis en hoe deze te versterken?

Wat is de pedagogische basis?

De pedagogische basis is het deel van de sociale basis dat bijdraagt aan het opgroeien, het opvoeden en de ontwikkeling van kinderen en jongeren. De pedagogische basis wordt gevormd door contacten tussen mensen onderling, hun sociale relaties en de verbinding met wat er in hun leefomgevingen aanwezig is:

- Pedagogische sociale relaties bestaan tussen ouders, kinderen en jongeren, formele en informele medeopvoeders, die reageren, reflecteren en anticiperen op de ontwikkelbehoefte en opvoedrelatie van kinderen en jongeren, ouders en opvoeders. In een sterke pedagogische basis is de interactie in deze verbanden alert en respectvol.
- Pedagogische leefomgevingen, zowel fysiek als online, bestaan uit voorzieningen, diensten en plekken waar ouders, opvoeders, kinderen en jongeren gebruik van maken. In een sterke pedagogische basis zijn deze leefomgevingen dienstbaar aan en op complementaire wijze afgestemd op behoeften en vragen rondom opgroeien en opvoeden.

Hoe meer kinderen en ouders kunnen leren van die contacten, relaties en omgevingen, hoe groter hun pedagogische rijkdom. Vooral de kwaliteit van ontmoetingen draagt daar aan bij.

---

* Met ouders bedoelen we alle soorten ouders, dus ook groot-, stief-, pleeg- en adoptieouders

Het belang van de pedagogische basis

Ontmoetingen werken verrijkend en leveren daardoor bijna als vanzelf een elementaire bijdrage aan het kansrijk opgroeien en opvoeden. Dat maakt de pedagogische basis zo belangrijk voor kinderen, jongeren en ouders. Bovendien hebben ouders baat bij de pedagogische basis omdat ze daardoor niet alleen voor de opvoeding staan en zij steun krijgen bij het oplossen van alledaagse problemen. Bekende theorieën verklaren de invloed van de omgeving op opvoeding en ontwikkeling uit de mogelijkheden die de omgeving biedt om te leren, relaties aan te gaan en sociaal en cultureel kapitaal te verwerven. Door te experimenteren met toekomstige rollen in de samenleving gaan kinderen en jongeren zich betrokken voelen bij die samenleving. Naast relaties zijn ook de mogelijkheden en beperkingen van de fysieke leefomgeving van invloed op de pedagogische basis.

Langlopend onderzoek laat verbanden zien tussen de pedagogische basis en het welbevinden van mensen in hun latere leven. Recente onderzoeken bevestigen het positieve effect op gezinnen én de economische voordelen van investeringen in sociale netwerken en in de fysieke omgeving van kinderen.

Welke maatschappelijke ontwikkelingen beïnvloeden de pedagogische basis?

Verschillende maatschappelijke ontwikkelingen zetten de kwaliteit van de pedagogische basis onder druk, zoals:

- het ontbreken van hulpbronnen: door kleinere gezinnen, lossere familieverbanden, grotere mobiliteit, anoniemere woonomgevingen en grotere kansenongelijkheid in de toegang tot voorzieningen is de steun in de directe nabijheid van gezinnen minder vanzelfsprekend;
- de opvoedingsparadox: ouders beschikken over meer kennis over de opvoeding, maar worden daardoor juist onzekerder;
- de individualisering: het omgaan met problemen rond opgroeien en opvoeden wordt niet meer als verantwoordelijkheid van de gemeenschap gezien;
- de opvoeding als privé domein: in individuele gevallen zijn er wel maatregelen en voorzieningen om de opvoeding bij te sturen en zo nodig over te nemen, maar er wordt in verhouding weinig maatschappelijk geïnvesteerd in het versterken van gezinnen en het voorkomen van problemen.

Wat kunnen we in de pedagogische basis nog meer versterken?

Voor het versterken van de pedagogische basis helpt het om gebruik te maken van de kennis over beschermende en versterkende factoren:

- *Beschermende factoren* bieden tegenwicht of compensatie wanneer er al sprake is van risico-factoren of problemen bij kinderen en jongeren. Ze zorgen ervoor dat problemen minder ernstig worden of vanzelf weer overgaan en/of beter hanteerbaar zijn. Het NJi heeft een Top 10¹ opgesteld van beschermende factoren die bijdragen aan een positieve ontwikkeling van kinderen en jongeren in brede zin. Door een focus op risico's en probleemgedrag wordt de ontwikkeling van kinderen en jongeren te vanzelfsprekend als verantwoordelijkheid van professionals gezien. Het versterken van beschermende factoren met een positieve focus op alle kinderen, activeert en vergroot de betrokkenheid van mensen in hun omgeving.
- *Versterkende factoren* hebben een positief effect, ook zonder dat er sprake is van risico's of problemen. Ze zorgen ervoor dat bijvoorbeeld de taalontwikkeling van een kind verrijkt wordt en de kansen om talenten te ontwikkelen worden vergroot. Ook vergroten ze de collectieve veerkracht. Om socialiserende en identiteitsvormende factoren te versterken is meer aandacht nodig voor:
  - persoonsvorming
  - talentontwikkeling
  - ontmoeting
  - ouderlijk welbevinden
  - steun voor ouders

Hoe kunnen we daar in de praktijk aan werken?

Uit onderzoek en praktijk blijkt dat voor het versterken van de pedagogische basis, naast een positieve focus op de mogelijkheden, vooral verbinding en samenwerking nodig is: van ouders met andere opvoeders, met volwassenen in hun omgeving en met professionals op alle levensgebieden. Die samenwerking overstijgt individuele belangen en vraagt vertrouwen in elkaar en een lange adem. Iedereen kan daar een steentje aan bijdragen. Alleen samen kunnen we die sterke pedagogische basis bereiken.

Het begrip pedagogische basis kent op dit moment in (beleids)taal en in praktijk nog vele inkleuringen, definities en verschillende verwachtingen. Enerzijds is het de kracht van de pedagogische basis dat het juist een veelkleurig mozaiek is van mensen, voorzieningen en omgevingen en niet in een blauwdruk te vatten is wat het individuele kind of ouder hierin nodig heeft. Anderzijds helpt het voor de samenwerking en versterking om meer gemeenschappelijke taal en 'common ground' te krijgen in de kennis over wat werkt voor het collectief.

Met dit kennisdocument geven we een duiding van beschikbare relevante kennis. Daarnaast introduceren we een nieuwe definitie van het begrip pedagogische basis die ons inziens beter aansluit bij en past in de context van het brede sociale domein. Ons doel is houvast te bieden voor het verdere gesprek tussen beleid, praktijk en kinderen, jongeren en opvoeders. En zo het samenwerken en leren in de pedagogische basis te voeden en te ondersteunen.

Vier aandachtspunten voor het vervolg

Voor dit gesprek en verdere vervolgstappen in de versterking van de pedagogische basis formuleren we vier aandachtspunten:

1. Zie kinderen, jongeren en ouders als gelijkwaardige partners.
2. Versterk bestaande en stimuleer nieuwe initiatieven van kinderen, jongeren en opvoeders die ontmoeting stimuleren.
3. Investeer in integraal jeugdbeleid en (her)formuleer de pedagogische kwaliteit van de basis.
4. Compenseer in aanbod en toegang voor kinderen met minder kansen.

De pedagogische basis

De pedagogische basis bestaat uit alle contacten, relaties en leefomgevingen die bijdragen aan het opgroeien en opvoeden van kinderen. Ervaringen buiten het gezin hebben veel invloed op de ontwikkeling van kinderen.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Wat is de pedagogische basis?	2
Het belang van de pedagogische basis	3
Welke maatschappelijke ontwikkelingen beïnvloeden de pedagogische basis?	4
Wat kunnen we in de pedagogische basis nog meer versterken?	4
Hoe kunnen we daar in de praktijk aan werken?	5
Vier aandachtspunten voor het vervolg	5
Infographic De pedagogische basis	6
Inleiding: Versterking van de pedagogische basis, waarom en hoe?	9
Opgroeien en opvoeden doe je samen	9
De noodzaak van versterking	10
De gevolgen van de coronapandemie	10
Vertrekpunt voor gesprek	11
Leeswijzer	11
1. De pedagogische basis als fundament voor opgroeien en opvoeden	12
1.1 Wat verstaan we onder de pedagogische basis?	12
1.2 Inspelen op de ontwikkeling	14
1.3 Leren deelnemen aan de samenleving	16
Het Kinderrechtenverdrag en de pedagogische basis	16
1.4 Keuzes van ouders	17
1.5 Conclusie: een samenspel van opvoeden en opgroeien	17
2. Het belang van de pedagogische basis	18
2.1 De invloed van de omgeving op de ontwikkeling van kinderen	18
Het ecologisch model	18
De sociale en culturele reproductietheorie	20
2.2 Het belang van fysieke en online omgeving voor ontwikkeling	21
Effecten van de fysieke omgeving	21
Ruimte voor ontmoeting	22
De invloed van de online omgeving	22
Ruimte voor experimenteren	22
2.3 Langlopende studies over de pedagogische basis	23
2.4 Het economisch belang van de pedagogische basis	24
2.5 Conclusie: het investeren waard	25

3.	De pedagogische basis anno nu	26
3.1	Andere hulpbronnen	26
	Andere leefomgevingen	26
	Kansenongelijkheid	27
3.2	De opvoedingsparadox	27
3.3	Individualisering	29
3.4	Opvoeding als privé domein	29
3.5	Conclusie: een gezamenlijke verantwoordelijkheid	30
4.	Wat te versterken in de pedagogische basis	31
4.1	Programma's die de pedagogische basis aanvullen	31
4.2	Factoren die de pedagogische basis verbeteren	32
	Het factorenmodel van Rotterdam	33
4.3	Beschermende factoren	34
4.4	Versterkende factoren	35
	Persoonsvorming en talentontwikkeling	35
	Ontmoeting	36
	Ouderlijk welbevinden	36
	Steun voor ouders	37
4.5	Conclusie: investeren in steunende omgevingen	37
5.	Hoe te versterken, wat werkt in de praktijk?	38
5.1	Versterking van beschermende factoren	38
5.2	De rol van de omgeving vergroten	40
5.3	Een kwestie van lange adem	40
	Aandachtspunten voor de praktijk	41
5.4	Conclusie: de noodzaak van verbinding en samenwerking	42
6.	Aandachtspunten voor vervolg	43
	Een rol voor iedereen	43
	1. Zie kinderen, jongeren en ouders als gelijkwaardige partners	44
	2. Versterk bestaande en stimuleer nieuwe initiatieven die ontmoeting stimuleren	44
	3. Investeer in integraal jeugdbeleid en (her)formuleer de pedagogische kwaliteit van de basis	44
	4. Compenseer in aanbod en toegang voor kinderen met minder kansen	45
	Overzicht externe gesprekken	46
	Noten	47

Inleiding: Versterking van de pedagogische basis, waarom en hoe?

Een stevige pedagogische basis stimuleert de ontwikkeling van kinderen en ondersteunt ouders bij het opvoeden. Het draagt bij aan het gezond, veilig en kansrijk opgroeien en helpt bij het omgaan met alledaagse problemen. Toch klinkt de laatste jaren steeds vaker de roep om versterking van de pedagogische basis. Kennelijk is het niet zo vanzelfsprekend meer dat alle kinderen een omgeving hebben waarin ze gezond, veilig en kansrijk kunnen opgroeien. Of dat ouders in hun omgeving steun ervaren bij het alledaagse opvoeden. Wat is er aan de hand? En wat valt er aan te doen? Wat is daarover bekend uit onderzoek? En wat betekent dat voor de praktijk? Die vragen staan in deze publicatie centraal.

Opgroeien en opvoeden doe je samen

Kinderen en jongeren hebben tijd nodig om zich te ontwikkelen, met stimulerende kansen, positieve ervaringen en een steunend, liefdevol netwerk. Zo'n jeugd is niet alleen goed voor het individu, maar draagt ook bij aan het realiseren van een samenleving met mensen die evenwichtig en veerkrachtig in het leven staan. Zo'n jeugd zorgt ervoor dat kinderen en jongeren zich ontwikkelen tot empathische mensen die begaan zijn met anderen, mensen die wij graag hebben als vrienden, burens, professionals in de zorg of docenten. Het opvoeden van kinderen is dan ook bouwen aan een gezamenlijke toekomst.

Al van jongs af aan stimuleert het kinderen om zich te ontwikkelen als er mensen in hun directe omgeving zijn die hen emotionele veiligheid, grenzen en structuur bieden. Die mensen stimuleren hen om spelenderwijs vaardigheden te ontwikkelen op lichamelijk, verstandelijk, creatief, communicatief en sociaal gebied. Daardoor leren kinderen relaties met anderen aan te gaan en gaan ze steeds zelfstandiger functioneren, met besef van de normen en waarden van de samenleving waarin zij opgroeien.

Ouders zijn verantwoordelijk voor de opvoeding, maar doen dat niet alleen. Zij doen dit samen met andere volwassenen als mede-opvoeders: in de familie- en vriendenkring, in de buurt, het onderwijs, de kinderopvang, de sportvereniging, in andere vrijetijdsvoorzieningen en eventueel in hun geloofsgemeenschap. De verschillende omgevingen waarin het opvoeden plaatsvindt en de sociale relaties waarbinnen ouder en kind functioneren, hebben veel invloed op wie kinderen en jongeren zijn en wie ze worden². Het geheel van deze sociale relaties en leefomgevingen wordt ook wel de pedagogische *civil society* of ‘de pedagogische basis’ genoemd.

De noodzaak van versterking

In tegenstelling tot het oude gezegde ‘it takes a village to raise a child’ is de verantwoordelijkheid voor het opvoeden de laatste decennia verschoven naar vooral ouders en professionals. Door allerlei oorzaken is de pedagogische basis als het ware versmald en verschaald. Bij problemen in de ontwikkeling of opvoeding zijn ouders steeds meer aangewezen geraakt op professionele kennis en hulp. En hoewel die kennis en hulp voor lang niet iedereen toegankelijk en beschikbaar is, hebben we de afgelopen jaren een sterke stijging van het jeugdzorggebruik gezien.

Het Nederlands Jeugdinstituut (Nji) ziet versterking van de pedagogische basis als een van de vier noodzakelijke elementen om het groeiend jeugdzorggebruik³ te verminderen. Maar het belang van de pedagogische basis voor het alledaagse opvoeden en opgroeien gaat verder dan alleen het voorkomen van problemen en het reduceren van zorgkosten. In de basale leefomgeving van gezinnen gaat het op de eerste plaats om de kansrijke ontwikkeling van kinderen: identiteitsontwikkeling, burgerschap, leren, meedoen, ontwikkelen, ontdekken en ontmoeten. Versterking van de pedagogische basis draagt dus vooral bij aan gezond, veilig en kansrijk opgroeien voor alle kinderen en aan de veerkracht van de samenleving.

De gevolgen van de coronapandemie

Dat werd wel duidelijk tijdens de coronapandemie. Sinds het voorjaar van 2020 kijken we ineens anders naar wat als vanzelfsprekend dagelijks aanwezig is: contact en ontmoeting op school, op het werk, op straat, in de buurt en in de vrije tijd. Over de effecten van de coronamaatregelen en lockdowns op de ontwikkeling van de Nederlandse jeugd is het laatste nog niet geschreven. Wel weten we inmiddels dat met name het dichtgaan van de kinderopvang en de scholen een belangrijke impact heeft gehad op het sociaal welbevinden van kinderen en jongeren⁴. Het belang van een nabije omgeving met ‘hulptroepen’ bleek in de perioden van lockdown van onschatbare waarde. Dat waren grootouders, burens, vrienden en andere ouders die deelden in opvoedtaken en professionals in kinderopvang, school en gezondheidszorg die met raad en daad aanwezig bleven.

Deze ervaringen zijn reden te meer om de waarde van de pedagogische basis wat uitgebreider onder de loep te nemen:

- zowel voor gezinnen waarin het opvoeden als vanzelf verloopt als voor gezinnen die daarbij wel wat meer steun kunnen gebruiken;
- voor kinderen die een zetje nodig hebben om onverwachte talenten te ontdekken of die steun kunnen gebruiken van burens, familie of ouders van vriendjes bij wie ze altijd terecht kunnen;
- en zowel voor ouders die hun trots willen delen over de mijlpalen van hun kind als voor ouders die het even niet meer weten en gebaat zijn bij een begripvol gesprek of een warme maaltijd die ze niet zelf hoeven te koken.
- Ook voor een kind dat niet meer thuis kan opgroeien, is de pedagogische basis van onschatbare waarde, bijvoorbeeld in de vorm van een pleeggezin waarin het zich zoveel mogelijk thuis voelt. Die intrinsieke waarde is moeilijk te meten, maar des te beter te ervaren.

Vertrekpunt voor gesprek

Om te achterhalen hoe het staat met de pedagogische basis en hoe we die kunnen versterken, hebben we in 2022 een gespreksronde georganiseerd met verschillende mensen uit praktijk en wetenschap aan de hand van een eerdere versie van deze tekst (zie de bijlage). In deze gesprekken bevestigden onze gesprekspartners de urgentie van het maatschappelijk debat over opgroeien en opvoeden en de noodzaak van een gemeenschappelijke taal om de betekenis van de pedagogische basis te benoemen. Met deze nieuwe publicatie, een duiding van wat er is aan kennis, hopen we daar een bijdrage aan te leveren. Het is uitdrukkelijk geen compleet eindproduct, maar eerder een vertrekpunt voor nieuwe gesprekken met elkaar. Het Nji ziet het als haar taak om met alle betrokkenen in de basale leefomgevingen van kinderen en ouders op zoek te gaan naar aansprekende, inspirerende en zinvolle praktijken die de pedagogische basis versterken. Door verdere wetenschappelijke, praktijk en ervaringskennis te verzamelen, te verrijken, te duiden en te delen willen wij iedereen steunen die van betekenis is voor kinderen, jongeren en hun ouders.

Leeswijzer

In deze notitie beschrijven we eerst wat de pedagogische basis inhoudt (1) en waarom die belangrijk is voor het alledaagse opgroeien en opvoeden (2). Daarna vragen we ons af hoe de pedagogische basis er anno 2022 voor staat en hoe dat komt (3). Dat is weer reden om te bekijken hoe de pedagogische basis versterkt kan worden (4) en wat daarvoor werkt in de praktijk (5). Tot slot formuleren we vier aandachtspunten voor het versterken van de pedagogische basis (6).

Voor de leesbaarheid staan de bronnen die we gebruiken in de eindnoten.

Aan de tekst van deze publicatie hebben meerdere Nji-medewerkers een bijdrage geleverd. Hun namen zijn te vinden in het colofon.

1. De pedagogische basis als fundament voor opgroeien en opvoeden

'It takes a village to raise a child' is een internationaal bekend gezegde. 'Opvoeden doe je samen', zeggen we als Nji in navolging van gezaghebbende opvoedkundigen. Een pedagogisch rijke omgeving met betrokken mede-opvoeders en voor iedereen toegankelijke basisvoorzieningen helpen bij het verwezenlijken van allerlei persoonlijke en maatschappelijke idealen. Maar wat is die pedagogische basis eigenlijk en waarom is die zo belangrijk voor opgroeien en opvoeden?

'Als puber had ik best wel eens ruzie met mijn vader. Dan fietste ik vaak door naar mijn verzorgpaarden. Na een uur rijden en verzorgen was mijn woede gezakt. De eigenaresse van mijn verzorgpaard zag vaak aan mijn houding hoe de vlag erbij hing en liet me mijn verhaal vertellen. Na mijn gebries over hoe ongelooflijk stom mijn vader was, steunde ze me, maar stelde ze vaak ook een aantal rake vragen. Zij was niet mijn moeder, maar wel een heel belangrijke persoon in mijn leven voor mij als opstandige puber.'

1.1 Wat verstaan we onder de pedagogische basis?

De pedagogische basis is het deel van de sociale basis dat bijdraagt aan het opgroeien, het opvoeden en de ontwikkeling van kinderen en jongeren. De pedagogische basis wordt gevormd door contacten tussen mensen onderling, hun sociale relaties en de verbinding met wat er in hun leefomgevingen aanwezig is:

- Pedagogische sociale relaties bestaan tussen ouders, kinderen en jongeren, formele en informele medeopvoeders, die reageren, reflecteren en anticiperen op de ontwikkelbehoefte en opvoedrelatie van kinderen en jongeren, ouders en opvoeders. In een sterke pedagogische basis is de interactie in deze verbanden alert en respectvol.

- Pedagogische leefomgevingen, zowel fysiek als online, bestaan uit voorzieningen, diensten en plekken waar ouders, opvoeders, kinderen en jongeren gebruik van maken. In een sterke pedagogische basis zijn deze leefomgevingen dienstbaar aan en op complementaire wijze afgestemd op behoeften en vragen rondom opgroeien en opvoeden.

Pedagogische sociale relaties en leefomgevingen vormen samen een veerkrachtig, dynamisch en samenhangend geheel en dragen bij aan het opgroeien en opvoeden van kinderen en jongeren. Hoe meer kinderen en ouders kunnen leren van die contacten, relaties en omgevingen, hoe groter hun pedagogische rijkdom. Vooral de kwaliteit van ontmoetingen draagt daar aan bij. Het samenhangend geheel van relaties en leefomgevingen bestaat uit familie, vrienden, burens, geloofsgenoten, medewerkers van de kinderopvang, buurthuiswerkers, onderwijzers en docenten, ouders van klasgenoten, sporttrainers, maar ook speeltuinen, steegjes, modderslootjes, zwembaden, sportfaciliteiten en bibliotheken. Soms doen ze dat alleen al door hun aanwezigheid, soms door hun actieve en zorgzame inzet. Soms komt die inzet voort uit verantwoordelijkheidsgevoel, naastenliefde of empathie, en soms uit hun functie of baan. En soms ontbreekt die persoonlijke betrokkenheid juist en is de skatebaan gewoon de beste hangplek als je ouders zeuren. Hoe meer er voor kinderen en ouders aanwezig is om van te leren, hoe meer pedagogische rijkdom een omgeving heeft. Vooral de kwaliteit van alle ontmoetingen, dwars door sociale relaties en leefomgevingen heen, versterkt de pedagogische basis van gezinnen.

1.2 Inspelen op de ontwikkeling

Een van de belangrijkste functies van de pedagogische basis is reageren en inspelen op de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Elk kind heeft een uniek ontwikkelingspad en een unieke levensloop; de een is 'goed met de handen', de ander 'goed met het hoofd'. De een blijkt een 'avontuurlijke eenling', de ander een 'mensenmens'. En daartussen bestaan talloze variaties.

Ondanks die verschillen doorlopen alle kinderen min of meer dezelfde ontwikkelingsfasen.

Figuur 1 geeft daarvan een overzicht en laat zien dat de omgeving, de ontwikkeling van het kind en het handelen van de opvoeders in wisselwerking met elkaar staan. Daarbij geldt dat verworvenheden uit een eerder stadium niet minder belangrijk worden in de fasen daarna. Het ontwikkel- en leerproces heeft een bepaalde volgorde; er vindt een soort stapeling plaats. Wat je als peuter spelenderwijs leert is de basis voor later; wat je in de ene fase ontdekt en uitprobeert is de bagage waarmee je in de volgende fase verder gaat.⁵ Die volgorde is echter geen vastgelegd pad waarbij een gemiste afslag al tot problemen leidt.

Tijdens het opgroeien gebeurt er voor kinderen en ouders ongelooflijk veel dat zij voor het eerst meemaken. Figuur 1 laat ook zien dat ontwikkelen en opvoeden met vallen en opstaan gaat. Hoewel er grote zorgen kunnen zijn in het leven van kinderen en ouders⁶, kunnen we stellen dat veel problemen rond opgroeien en opvoeden bij het gewone leven horen. Die geruststelling maakt het niet per se makkelijker om een tegendraadse peuter of een rebellerende puber in huis te hebben. Wel weet je daardoor dat het gedrag er bij hoort en ooit weer overgaat, en dat je als ouder dat gedrag in goede banen kunt leiden door geduld te hebben, te relativeren, de humor ervan in te zien en bij te sturen met de bekende *tips and tricks* van het opvoeden.⁷

We zien vaak dat het kinderen en opvoeders lukt om problemen in de ontwikkeling te overwinnen of na een situatie van onbalans weer een acceptabel evenwicht terug te vinden. Dit is een fascinerend fenomeen dat ook wel 'veerkracht' wordt genoemd. Maar veerkracht ontstaat alleen in de interactie tussen individu en omgeving. Je kunt niet in je eentje veerkrachtig zijn.⁸

± Leeftijd in jaren	Voorbeelden belangrijke omgevingen	Voorbeelden ontwikkelingsopgaven	Voorbeelden opvoedtaken	Voorbeelden zorgen / pittige gedragingen	Voorbeelden leuke periodes / ervaringen
0-2	Gezin, familie, opvang	Veilige hechting; Lichaamsbeheersing; Exploratie & spelen; Autonomie en individuatie.	Verzorging; sensitief en responsief reageren; letterlijk beschikbaar zijn; structuur bieden; ruimte geven voor exploratie; spelen en praten; ontwikkeling stimuleren	Gedoe met voeding en slapen; scheidingsangst; angst voor vreemden, donker, geluiden en onbekende situaties; incidenteel veel huilen	De eerste lach, de eerste brabbelgeluidjes, de eerste woorden en stappen
2-4	Gezin, familie, (voor)school, opvang, buurt	Uitdrukken in taal; enige zelfsturing en zelfredzaamheid; omgang met leeftijdsgenoten; socialisatie; internaliseren van eisen (zindelijkheid);	Sensitiviteit voor cognitief niveau, respect voor autonomie én grenzen stellen; bevordering zelfsturing (aanleren impulscontrole)	Koppigheid, ongehoorzaam zijn, zeuren, driftbuien, druk zijn, niet zindelijk worden	De intimiteit en rust van het voorlezen. 'Ik ga later met je trouwen', het ontwikkelende doen-alsof-spel
4-12	Gezin, familie, school, opvang, buurt, vrienden, verenigingen, media (o.a. internet)	Schoolvaardigheden, ijver; acceptatie door leeftijdsgenoten; gewetensontwikkeling; digitale vaardigheden	Gelegenheid omgang met leeftijdsgenoten, waardering voor schoolwerk, democratische en warme opvoedingsstijl, aanmoediging sociaal gedrag, respect voor gender en achtergrond, mediaopvoeding	Ruzies en regel-overtreding, wisselende concentratie en prestaties, kattenkwaad, rituelen, overmatig gamen/tv/Netflix	De wijze gesprekken, het doorbrekend moreel besef, de zwemdiploma's
12-16	Gezin, familie, school, vrienden, media, verenigingen, werk, andere verbanden	Emotionele en praktische zelfstandigheid; ontwikkeling waardensysteem; persoonlijke identiteit; (seksuele) contacten onderhouden; omgang met media	Emotionele steun, tolerantie voor experimenten, adequate grenzen stellen, voorbeeld-functie vervullen, meer symmetrische relatie aangaan, voorbeeldfunctie voor leefstijl	Middelengebruik, onverschilligheid en onzekerheid, verzet tegen autoriteiten, af en toe spijbelen, omgaan met (sociale) media, zelfover- en onderschatting, overmatig mediagebruik	Een rap op moederdag, de puberhumor, je kind krijgt een baantje bij de plaatselijke supermarkt, de eerste echte verliefdheid
16-23	Gezin, familie, school, vriendengroep, verenigingen, internet-groep, werkring	Overgang van jeugd naar volwassenheid; loskomen van ouders; doorontwikkeling eigen waarden en normen; (seksuele) relaties aangaan; overgang naar studie of werk; onafhankelijkheid en zelfstandigheid.	Symmetrische relatie met de jongere; emotionele en praktische steun; eigen keuzes laten maken; accepteren; stimuleren zelfvertrouwen en zelf-oplossend vermogen; bekrachtigen eigen waardesysteem en identiteit.	Stemmingswisselingen; incidenteel gebruik van alcohol en drugs; twijfels over identiteit of toekomst; problemen met autoriteiten.	Het volwassen gedrag (maar soms ook weer niet), en opeens zorgen ze ook voor jou, je kind is écht goed in dingen

Figuur 1: Overzicht van ontwikkelingsfasen, opvoedtaken en -ervaringen

1.3 Leren deelnemen aan de samenleving

Via hun pedagogische basis bouwen kinderen en jongeren kennis en ervaring op over zichzelf en de gemeenschappen waarin ze opgroeien. Ze ontmoeten nieuwe meningen, rolmodellen en talenten. Ze oefenen nieuwe vaardigheden. Ze ontdekken en verleggen grenzen. Daardoor wordt niet alleen hun ontwikkeling gestimuleerd, maar voelen ze zich ook gezien en deelgenoot als ze op hun rol in de gemeenschap worden aangesproken. Dat draagt bij aan hun zelfvertrouwen, motivatie en binding met de gemeenschap.⁹ Tegenwoordig wordt hiervoor vaak het Engelse begrip *agency* gebruikt: de mogelijkheid om het eigen leven en de eigen acties vorm te geven. In Nederland wordt hiervoor ook de term ‘zelfbepaling’ gebruikt. Terwijl *agency* in de Angelsaksische cultuur een sterk individualistische connotatie heeft, wordt het in Nederland opgevat als iets wat je alleen maar ontwikkelt en verantwoordelijk kunt uitoefenen in relatie tot je omgeving en in interactie met anderen.^{10, 11, 12}

Met hun kennis en ervaring maken jongeren hun eigen keuzes in het omgaan met hun omgeving. Ze ontwikkelen zich door hun eigen weg en positie te vinden in al die sociale relaties en leefomgevingen waarmee ze in aanraking komen. Daardoor kunnen ze diverse leefstijlen tegenkomen en aannemen, wat weer bijdraagt aan hun kennis en ervaring. Langs deze weg hebben zij zelf ook invloed op hun omgeving, bijvoorbeeld in het meedenken over de veiligheid in de buurt of in het onderhandelen over regels op school. Zelfbepaling gaat dus verder dan betrokkenheid, participatie en meedoen in de samenleving. Het is het resultaat van de wisselwerking tussen enerzijds het kunnen meebepalen van de omgeving, en anderzijds de zelfontplooiing en de eigenwaarde die nodig is voor het vormgeven van het eigen leven.

Het Kinderrechtenverdrag en de pedagogische basis

Het Kinderrechtenverdrag van de Verenigde Naties, dat in 1989 is aangenomen en dat Nederland in 1995 heeft geratificeerd, heeft een enorme impuls gegeven aan het versterken van de pedagogische basis. Het heeft bijgedragen aan het geven van een stem aan kinderen en jongeren en daarmee indirect ook aan hun ouders. Inmiddels is het vanzelfsprekend dat kinderen en jongeren actief kunnen en mogen deelnemen aan alles wat met hun leven te maken heeft; in het gezin maar bijvoorbeeld ook op school. Het Kinderrechtenverdrag is daarom een belangrijk universeel kader voor de pedagogische basis (Zie www.kinderrechten.nl).

1.4 Keuzes van ouders

Zelfbepaling is ook voor ouders belangrijk. Welke opvoedingsstrategie kiezen zij? Hoe leren ze hun kind om te gaan met uitdagingen en problemen in diverse sociale relaties en leefomgevingen? Zoeken ze actief naar andere ontwikkelingsmogelijkheden voor hun kind, bijvoorbeeld in de schoolkeuze, het wel of niet buiten mogen spelen of het mee naar huis nemen van vrienden met een andere culturele achtergrond? Sluiten ze aan op wensen en talenten van hun kind, en willen zij zich actief inzetten om dat mogelijk te maken, bijvoorbeeld door vrijwilliger bij de sportclub van hun kind te worden? Deze keuzes van ouders zijn samen met hun opvoedstijl en hun eigen welbevinden van grote invloed op de ontwikkeling van kinderen. Deze invloed verandert per leeftijdsfase.

Het helpt ouders op hun beurt weer als basisvoorzieningen zoals de kinderopvang, scholen, sportclubs en verenigingen zichzelf als partners in de opvoeding beschouwen, daarover met ouders communiceren en hen tegemoetkomen met een divers aanbod waaruit zij keuzes kunnen maken. Keuzevrijheid vraagt om basisvoorzieningen die beschikbaar en bereikbaar zijn voor iedereen. Het helpt ouders ook als basisvoorzieningen elkaars aanpak en visie kennen en met elkaar samenwerken. Zo raken de verschillende omgevingen met elkaar verbonden, versterken ze de pedagogische leefomgeving en dragen ze bij aan de ontwikkeling van kinderen.

1.5 Conclusie: een samenspel van opvoeden en opgroeien

De pedagogische basis bestaat uit de sociale relaties en de leefomgevingen van gezinnen die een bijdrage leveren aan de opvoeding en de ontwikkeling van kinderen en jongeren, en hen leren meedoen in de samenleving. De pedagogische basis speelt ook een rol voor ouders, zowel bij het maken van eigen keuzes in de opvoeding als voor hun eigen welbevinden. Om hen te steunen zijn basisvoorzieningen nodig die zich opstellen als medeopvoeders.

Hoe komt het dat de pedagogische basis zo relevant is voor opvoeden en opgroeien? Welke theorieën bestaan daarover en wat is uit onderzoek bekend over de effecten? Daar kijken we naar in hoofdstuk 2.

2. Het belang van de pedagogische basis

Welke rol speelt de pedagogische basis bij de ontwikkeling van kinderen en jongeren? Daarover bestaan verschillende wetenschappelijke theorieën zoals het ecologisch model¹³ en de sociale en culturele reproductietheorie. Vervolgens kijken we wat er bekend is uit onderzoek over de invloed van de verschillende leefomgevingen. We besluiten dit hoofdstuk met de uitkomsten van onderzoek naar de effecten van de pedagogische basis op de rest van het leven en naar het economische belang ervan.

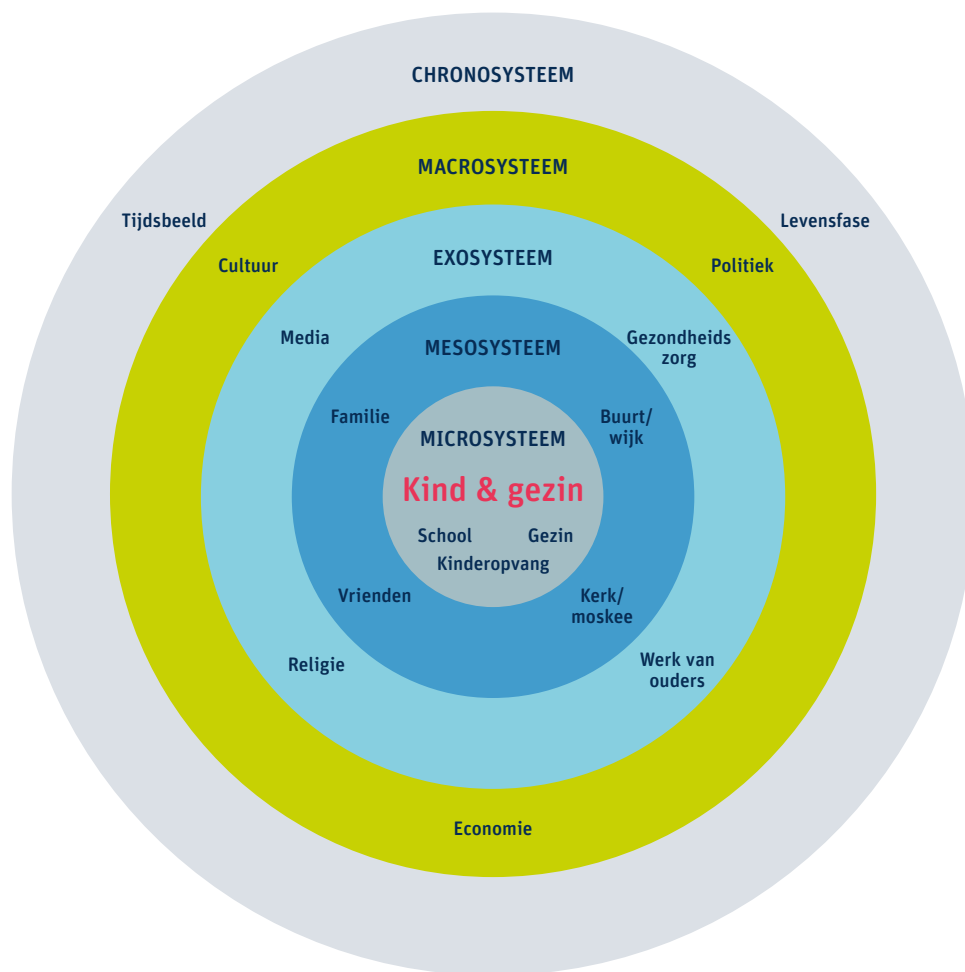
2.1 De invloed van de omgeving op de ontwikkeling van kinderen

Sommige wetenschappers stellen dat de omgeving een grotere invloed heeft op het verloop van de ontwikkeling van kinderen en jongeren dan zichzelf.¹⁴ Dit wordt ook duidelijk door maatschappelijke ontwikkelingen als klimaatverandering. Ook dit heeft directe en indirecte impact op het opvoeden en opgroeien¹⁵.

In verschillende wetenschappelijke theorieën wordt de interactie tussen kind en omgeving zelfs als bepalend gezien voor het mens-zijn.¹⁶ Maar hoe deze interactie precies werkt en wat daarin precies bijdraagt aan een gezonde en kansrijke ontwikkeling is nog niet zo eenvoudig te bepalen. Twee verhelderende theorieën daarover zijn het ecologisch model en de sociale en culturele reproductietheorie.

Het ecologisch model

Het klassieke ecologisch model van Bronfenbrenner (figuur 2) laat zien hoe, in theorie, allerlei partijen en zaken in kringen om het kind heen, door Bronfenbrenner 'systemen' genoemd, de ontwikkeling van het kind beïnvloeden. Het meest nabij is het microsysteem, dat vooral bestaat uit gezin en school en kinderopvang. Het mesosysteem beslaat familie, wijk, dorp of buurt, geloofs-gemeenschap en vriendenkring. Daarna volgt het exosysteem, met de omgeving van media en gezondheidszorg. Het macrosysteem bestaat uit de actuele cultuur en de maatschappelijke ideologie van politiek en economie. Tot slot wordt dit geheel omgeven door het chronosysteem dat veranderingen met de tijd en leeftijd van het kind aangeeft.

Figuur 2: Model Ecologisch systeem/Bronfenbrenner

In de praktijk zijn deze sociale relaties en leefomgevingen niet zo keurig van elkaar te onderscheiden en vloeien ze juist vaak samen, zijn ze onderling verbonden en interacteren ze met elkaar en het kind in hun invloed op de ontwikkeling. Daardoor heeft elk kind en elk gezin een eigen unieke mix van sociale relaties en leefomgevingen, die verandert door tijd en levensloop. Uit de sociologie weten we dat deze mix van invloed is op de kansen van kinderen om mee te doen in de samenleving. Niet elke pedagogische basis is even stevig en gevuld, en biedt kinderen evenveel mogelijkheden om kansrijk op te groeien. Ook zijn er krachten die kansenongelijkheid tussen kinderen vergroten.

De sociale en culturele reproductietheorie

Om de interactie tussen omgeving en menselijke ontwikkeling beter te begrijpen worden in de sociologische literatuur¹⁷ regelmatig de begrippen ‘sociaal kapitaal’ en ‘cultureel kapitaal’ gebruikt. Sociaal kapitaal staat voor alle sociale relaties, contacten en hulpbronnen waar mensen in hun directe omgeving toegang toe hebben en waar ze een beroep op kunnen doen. Het maakt bijvoorbeeld uit of ouders sleutelfiguren in de buurt of op de school van hun kind kennen met wie ze samen kunnen optrekken. En het maakt ook uit of er grootouders of vrienden zijn die kunnen bijspringen, en op wie ze zo nodig een beroep kunnen doen voor overleg of advies.

Sociaal kapitaal is niet alleen van belang voor de ontwikkeling van het individuele kind tot volwassene, maar ook voor de ontwikkeling van gemeenschappen, bijvoorbeeld in een wijk of school. Die wisselwerking tussen individu en sociale relaties is onontbeerlijk voor de veerkracht van beide¹⁸. Het zorgt ervoor dat mensen kunnen terugvallen op anderen die als hulpbronnen fungeren, en daardoor zelf weer kunnen bijdragen aan het ontwikkelen en in stand houden van een sterke gemeenschap. Initiatieven als Buurtvaders zijn daar een goed voorbeeld van.

Omdat sociaal kapitaal op verschillende manieren kan worden ingezet en benut, en daardoor onder andere de kansen van kinderen beïnvloedt, wordt in de sociologie een onderscheid gemaakt tussen:

- *Bonding*¹⁹ sociaal kapitaal, dat het gevolg is van het behoren tot een groep en het hebben van sociale banden met de groepsleden
- *Bridging*²⁰ sociaal kapitaal, dat bestaat uit het hebben van sociale contacten met andere groepen
- *Linking*²¹ sociaal kapitaal, dat ontstaat door het meedoen aan de samenleving.

Cultureel kapitaal is het resultaat van culturele opvoeding en toegang tot culturele hulpbronnen, bijvoorbeeld dankzij opvoeders met een hoog opleidingsniveau of veel kennis van de cultuur of dankzij het kunnen beschikken over culturele bezittingen en gebruiken, zoals muziekinstrumenten, een bibliotheekabonnement of het lidmaatschap van (sport)clubs en verenigingen.²² Deze vorm van kapitaal komt vaak ter sprake bij het verklaren van achterstanden en kansen(on)gelijkheid.²³

De aanwezigheid van sociaal en cultureel kapitaal speelt een beduidende rol in de socialisatie en identiteitsontwikkeling van kinderen en jongeren.^{24, 25} Het bepaalt aan welke rijkdom en diversiteit van de omgeving zij zich kunnen spiegelen. De reproductie van sociaal en cultureel kapitaal vanuit het ouderlijk huis blijkt ook in Nederland nog steeds van grote invloed op kansen van kinderen.²⁶ Vooral binnen het onderwijs en het cultuuraanbod speelt sociale afkomst een rol. Vanuit dit soort voorzieningen is het dus van belang om enerzijds de ouderlijke ondersteuning voor kinderen te helpen versterken door het partnerschap met ouders te vergroten, en anderzijds zelf een stimulerende en beschikbare omgeving te bieden waarin kinderen en ouders zich welkom voelen, waaraan zij zich kunnen optrekken en die hun thuissituatie verrijkt.

2.2 Het belang van fysieke en online omgeving voor ontwikkeling

In de hiervoor beschreven theorieën over de invloed van de sociale en culturele context van het opgroeiende kind blijft de fysieke leefomgeving nogal onderbelicht. Uit onderzoek²⁷ is echter veel bekend over het belang ervan voor de veerkracht van de pedagogische basis. Het maakt bijvoorbeeld uit of er binnenshuis ruimte is om huiswerk te maken en of er een gezond binnenmilieu is. Buitenshuis gaat het bijvoorbeeld om ruimte voor spelen, bewegen, ‘hangen’ of ontmoeten.

Uit andere studies²⁸ blijkt dat er een relatie bestaat tussen buitenspelen, interactie met andere kinderen en het voorkomen van overgewicht. En we weten ook dat bewegen goed is voor de motorische en de sociaal-emotionele ontwikkeling, vooral wat betreft zelfvertrouwen en eigenwaarde. Ook helpt bewegen gedragsproblemen te voorkomen.²⁹ Kortom, een beweegvriendelijke, op de maat van kinderen afgestemde leefomgeving met genoeg aanleidingen om te spelen, schone lucht en veel groen stimuleert een gezonde en sociale ontwikkeling. Anderzijds is het voor hun ontwikkeling ook relevant dat kinderen leren omgaan met onveilige situaties in hun woonomgeving, bijvoorbeeld door verkeer of zwerfvuil.

Effecten van de fysieke omgeving

De impact van de fysieke omgeving als pedagogische basisomgeving kan sterk verschillen. Een kind dat opgroeit in een omgeving met een variëteit aan sociaaleconomische gezinssituaties, de nabijheid van allerlei beroepen en verschillende soorten woningen, heeft klasgenoten en vrienden van divers pluimage. Dat geeft andere rolmodellen, levenservaringen en ontwikkelingskansen dan opgroeien in een wijk met huizen van gelijke prijsklasse en weinig verenigingsleven.

In het leven van ouders zijn afstanden uit te drukken in tijd, en dus ook in geld. Zij hebben niet alleen baat bij een kindvriendelijke omgeving, maar ook bij korte reisafstanden en een combinatie van diensten en voorzieningen onder één dak.

Het gebruik van fysieke leefomgevingen verandert vaak met de leeftijd. Na de basisschool speelt het dagelijks leven van jongeren zich voor een deel af buiten de buurt: op school, de locatie van hun bijbaan, bij vrienden, op de sportclub, de muziekvereniging, in het stadscentrum en het uitgaansleven. Deze plekken zijn van invloed op hun identiteit en gedrag omdat ze deels buiten het oog van volwassenen vallen en de invloed van leeftijdsgenoten er groter is³⁰.

De fysieke omgeving blijkt een beperkt effect te hebben op het onderwijsniveau, de arbeidsperspectieven en de gezondheid van kinderen en jongeren of op het ontstaan van delinquentie en radicalisering. Daarin spelen het inkomen van ouders, kenmerken van de vriendengroep, opvoedingskeuzes van de ouders en keuzes van de jongeren zelf een grotere rol. Zo bepaalt de beleving van ouders van de veiligheid van de buurt in hoge mate of zij hun kinderen van de straat houden of hen juist leren omgaan met wat zij daar tegenkomen.

Tegelijkertijd zijn er genoeg redenen om meer aandacht te besteden aan de fysieke context waarin kinderen opgroeien, bijvoorbeeld aan de woonsituatie van kinderen en gezinnen met jeugdzorg of aan intergenerationele armoede. We weten dat er een sterke relatie is tussen de fysieke component van de pedagogische basis en sociaaleconomische verschillen³¹; een gezin met een kleine beurs woont in een

ander type huis en vaak in een anders ingerichte wijk dan een gezin met een grote beurs. Bovendien is een gezin met een laag inkomen sterker afhankelijk van de openbare ruimte voor groen, afkoeling, ontspanning en ontmoeting. En dat geldt ook voor kleinbehuide studerende of werkende jongeren.

Ruimte voor ontmoeting

De opzet van de buurt en het soort woningen hebben een grote invloed op ontmoeting en daarmee op de sociale cohesie en het ontstaan van informele netwerken. De openbare ruimte kan ontmoeting mogelijk maken door middel van veilige aantrekkelijke plekken waar je samen kunt komen in klein verband of met grotere groepen. Speeltuinen, parkjes, pleintjes, bankjes dragen daar aan bij. Andersom kan een slecht onderhouden openbare ruimte een gevoel van onveiligheid geven waardoor mensen er juist geen gebruik van maken.

Een sterke pedagogische basis vraagt om ontmoetingen, liefst ook 'toevallige' ontmoetingen buiten de eigen bubbels, in nieuwe sociale relaties en leefomgevingen. Laagdrempelige voorzieningen in de openbare ruimte kunnen die ontmoetingen stimuleren. Denk aan buurtmoestuinen, schooltuinen, kinderboerderijen, huttenbouwplekken, speeltuinen met toezicht, sportveldjes, bibliotheken en buurthuizen of jongerencentra. Of gezinnen en jongeren gebruik maken van deze voorzieningen wordt bepaald door de bereikbaarheid, de toegankelijkheid en de kwaliteit van de voorziening. Daarnaast zijn er ook andere leefomgevingen die ontmoeting mogelijk maken. Denk aan moskeeën, kappers, markten en koffietentjes.

De invloed van de online omgeving

Voor veel kinderen, jongeren en hun ouders overlappen online en offline sociale netwerken elkaar. Dit begint al in de baby- en peutertijd. De digitale omgeving staat voor spel, afleiding, contact, spanning en ontspanning. Iedere leeftijdsfase kent haar eigen mediagebruik, digitale omgeving, online plezier én bedreigingen. Zonder kennis en gebruik van online omgevingen kan een kind anno nu niet opgroeien. In hoeverre sociale media als online netwerken een eigenstandig effect hebben op de ontwikkeling van kinderen en jongeren en hun opvoeders is nog onvoldoende helder. Duidelijk is wel dat ouders een actieve rol kunnen spelen als het gaat om kinderen 'wijs' te leren omgaan met (sociale) media, maar dat die rol niet voor iedereen vanzelfsprekend is.³² Ook al maken veel ouders er zelf gebruik van, kinderen en jongeren weten vaak meer van alle digitale mogelijkheden. De beschikbaarheid van hulpbronnen voor de digitale opvoeding is voor ouders daarom geen overbodige luxe.

Ruimte voor experimenteren

Uit diverse studies blijkt dat het belang van sociale media voor jongeren vooral ligt in de mogelijkheid om hun (virtuele) beweegruimte uit te breiden en zo nieuwe sociale contacten te leggen, te experimenteren met sociale identiteiten en een vorm van eigenwaarde te ontwikkelen. Daarnaast stelt het jongeren in staat sociale en geografische grenzen te overschrijden, die ouders en leraren vaak bepalen. Het geeft hen toegang tot nieuwe rolmodellen en onbekende levenswijzen. Deelnemen aan online gemeenschappen is voor jongeren een belangrijk middel voor het uitbreiden van contacten

die vormend zijn voor hun identiteit. Sociale media bieden hen daarvoor extra ruimte om te oefenen met vaardigheden en gedrag binnen verschillende sociale omgevingen. Zo kunnen jongeren delen van hun identiteit aan elkaar toetsen en ervaren wat anderen ervan vinden. Bovendien geven de gebruiksmogelijkheden jongeren meer gevoel van controle op hoe en aan wie ze zichzelf laten zien. Daardoor voelen ze zich online vaak zekerder dan in offline situaties. Of het gebruik van sociale media nu voordelig of nadelig uitpakt voor de ontwikkeling van jongeren, komt niet eenduidig naar voren uit onderzoek. Er zijn zowel studies die aantonen dat jongeren zich door het gebruik van sociale media gelukkiger voelen en dat hun welzijn erdoor wordt vergroot, als studies die tonen dat ze zich er angstiger of zelfs depressiever door voelen.³³

2.3 Langlopende studies over de pedagogische basis

De effecten van de pedagogische basis werken een leven lang door en hangen altijd samen met andere belangrijke invloeden op het leven van kinderen en jongeren, zoals maatschappelijke gebeurtenissen als oorlog of een pandemie maar ook life-events als een scheiding, verhuizing etc. Daarom is het ingewikkeld om de precieze waarde van de pedagogische basis wetenschappelijk vast te stellen. Bovendien is het begrip ‘pedagogische basis’ relatief nieuw en als concept nog weinig onderzocht. Wel blijkt uit een dertigjarige studie van Werner³⁴ dat kinderen met een hoog risico op ontwikkelingsproblemen dankzij ondersteunende netwerken van andere opvoeders dan hun ouders veerkrachtiger waren en zich beter aanpasten toen ze volwassen waren.

Ook hebben onderzoekers diverse aanwijzingen gevonden dat de banden met verschillende verzorgers leiden tot meer empathisch en sympathisch gedrag³⁵, schoolsucces³⁶, zelfvertrouwen en sociale competenties³⁷ en tot minder antisociaal gedrag^{38,39} zoals delinquentie. Duidelijk is ook dat gezinnen zonder aanwijsbare risico's profijt hebben van de betrokkenheid en ondersteuning van andere opvoeders⁴⁰. Vaak gebeurt dit in onderlinge relaties waarin sprake is van een gelijkwaardige onderlinge uitwisseling.

De Nieuw-Zeelandse longitudinale Dunedin Study⁴¹ onderbouwt op basis van 45 jaar onderzoek op verschillende manieren dat kinderen met een stevig sociaal netwerk later in hun leven gezondere en gelukkigere mensen zijn. In Dunedin is zowel onderzoek gedaan naar de positieve gevolgen van een sterke pedagogische basis als naar de negatieve effecten van het ontbreken ervan. Daaruit blijkt onder andere dat mensen met een duurzaam goede mentale gezondheid, als kind minder sociaal geïsoleerd waren dan leeftijdgenoten met vergelijkbare geschiedenissen en dat ondersteunende sociale banden van belang zijn voor het goed kunnen omgaan met stress⁴². Ook wordt een sterk verband gevonden tussen negatieve ervaringen in de jeugd en een slechtere gezondheid op latere leeftijd.⁴³

2.4 Het economisch belang van de pedagogische basis

Steeds meer studies maken ook het economisch belang van een sterke pedagogische basis inzichtelijk. Met een veelomvattende economische analyse van 133 beleidsinterventies laat Harvard⁴⁴ zien dat het verstevigen van de fysieke pedagogische basis, bijvoorbeeld door het invoeren van peuter speelzalen en consultatiebureaus, meer geld oplevert dan het kost.

Eén van de onderzochte beleidsinterventies was een vrij radicaal Amerikaans experiment waarin onder de titel Movement to Opportunity (MTO) hele families uit een achterstandswijk werden verhuisd naar een gegoede middenklassenbuurt. De totale fysieke en sociale pedagogische basis van deze gezinnen veranderde: andere scholen, opvang, sport, kerkgenootschap, cultuurmogelijkheden enzovoorts. Uit het vervolgonderzoek bleek dat de kinderen die bij de verhuizing jonger dan 13 jaar waren, als volwassenen een veel hoger inkomen hadden. Mensen die als tiener verhuisd waren, hadden een veel minder grote sprong in inkomen gemaakt. Mogelijk kwam dat doordat zij korter hadden geprofiteerd van een milieu met meer kansen⁴⁵.

Ook uit Nederlands onderzoek komen signalen dat verbetering van de pedagogische basis financiële voordelen oplevert. Zo toont een verkenning naar zogenaamde Blue Zones, plekken waar gemiddeld opvallend minder jeugdzorggebruik is, aan dat sociale relaties tussen inwoners van een gemeente bijdragen aan een lager zorggebruik. Formele zorg en informele banden van inwoners lijken elkaar positief te versterken⁴⁶. Daar tegenover staat onderzoek naar intergenerationele armoede in de veenkoloniën⁴⁷ waaruit blijkt dat armoede via zwakke pedagogische verbanden wordt doorgegeven via factoren als gebrek aan financiële kennis, schaarste in liefde en communicatie in de opvoeding, trouw aan eigen normen, ervaren stigma en geografische binding aan het geboortedorp.

De invloed van concrete leefomgevingen is eveneens onderzocht. Zo blijkt uit een maatschappelijke kosten-baten analyse in opdracht van Jantje Beton⁴⁸ dat investeringen in speeltuinen onder andere positieve

effecten hebben op het aantal ongelukken op straat, gezondheid, schoolprestaties en probleemgedrag, het sociaal netwerk en de stress van ouders, en op activiteiten en sociale cohesie in de buurt.

2.5 Conclusie: het investeren waard

Ontmoetingen en ervaringen buiten het gezin zijn van grote invloed op ontwikkeling en opvoeding. Bekende theorieën verklaren die invloed uit de mogelijkheden die de omgeving biedt om te leren, grenzen te ontdekken, relaties aan te gaan en sociaal en cultureel kapitaal te verwerven. Het experimenteren met toekomstige rollen in de samenleving is een voorwaarde voor kinderen en jongeren om zich betrokken te voelen bij de samenleving. Naast relaties zijn ook de mogelijkheden en beperkingen van de fysieke leefomgeving van invloed op de pedagogische basis.

Langlopend onderzoek laat verbanden zien tussen de pedagogische basis en het welbevinden in het latere leven. Daaruit wordt duidelijk wordt dat een sterke pedagogische basis bijdraagt aan de veerkracht, de mate van zelfbepaling en de fysieke en mentale gezondheid van kinderen en jongeren, hun ouders en de gemeenschappen waarvan zij deel uitmaken. Ook blijken investeringen in sociale relaties en de fysieke leefomgeving economische voordelen op te leveren in de vorm van een lager zorggebruik, een betere gezondheid en betere schoolprestaties van kinderen, en een groter welbevinden van ouders.

In het volgende hoofdstuk beschrijven we wat opvalt als we kijken naar de pedagogische basis in Nederland anno nu.

3. De pedagogische basis anno nu

De pedagogische basis verschilt per gezin, wordt beïnvloed door de omgeving en verandert met de tijd. Maar de functie en de waarde van de pedagogische basis blijft hetzelfde: het stimuleren van ontwikkeling, veerkracht, zelfbepaling, gezondheid en welbevinden. Wat valt op als we kijken naar de pedagogische basis en huidige maatschappelijke ontwikkelingen?

‘Mijn ouders moesten altijd een groot deel van de zomer werken. Dan kwam mijn tante mij en mijn zus ophalen voor een paar weken logeren aan de andere kant van het land. Dat deden we al jaren in de zomervakantie en daardoor konden we tussen de leuke uitjes, het winkelen en voetballen vertellen over alles wat we mee hadden gemaakt dat jaar. Mijn tante luisterde, stelde vragen en was constant met ons in de weer. Na een paar weken kwamen onze ouders ons ophalen en hadden we samen vakantie. Door mijn tante hadden wij dan al echt vakantie gehad, zonder onze ouders van hun werk te houden.’

3.1 Andere hulpbronnen

Mensen die in deze tijd kinderen krijgen, hebben vaak minder ervaring met opvoeden dan vorige generaties. Ze zijn zelf meestal opgegroeid in kleine gezinnen en zijn daardoor minder actief geweest bij de opvoeding van broertjes en zusjes of neefjes en nichtjes. Veel jonge mannen houden voor het eerst een baby vast als ze zelf vader worden. Opvoeden is dus minder iets dat ouders kennen uit eerdere ervaring.

Daarnaast zijn er voor het opgroeien en opvoeden minder vaste sociale relaties beschikbaar, onder andere als gevolg van kleinere families en grotere mobiliteit. Door opleiding en werk wonen steeds meer mensen op afstand van hun familie. Daarbij hebben ouders door een hogere arbeidsparticipatie minder mogelijkheden om als achterwacht voor elkaar te functioneren. En ook al zijn er tegenwoordig veel opa's en oma's beschikbaar om oppastaken op zich te nemen, niet iedereen kan of wil dat.

Andere leefomgevingen

In de moderne verstedelijkte woonomgeving is meestal minder sociale controle, sociale cohesie en sociale steun. In die omgeving is het ook veel minder vanzelfsprekend om laagdrempelig met andere ouders uit te wisselen over alledaagse opvoedkwesties. Dat hangt onder andere samen met de sterk

toegenomen diversiteit in opvoedculturen in die verstedelijkte gebieden. Migranten en vluchtelingen ervaren in de opvoeding vaak tegenstrijdigheden tussen wat zij gewend zijn volgens hun eigen tradities en wat in Nederland verwacht wordt⁴⁹. Vooral voor vluchtelingen is het extra moeilijk om met alle stress rond verblijf, huisvesting en inkomen kinderen op te voeden in de complexe en onbekende Nederlandse omgeving, zonder de vertrouwde steun van familie en landgenoten⁵⁰. Zij vinden ook lang niet altijd de weg naar opvoedingsondersteuning⁵¹.

In principe kunnen ouders tegenwoordig met hun opvoedvragen te rade gaan in online omgevingen die niet alleen informeren, maar soms ook drijven op verdienmodellen.

De huidige ouder voedt binnen de eigen leefomgevingen meer dan vroeger samen op met professionals. Dat samen opvoeden is soms ook een dienst die zij inkopen. Dat is lang niet altijd een eigen keuze, maar vooral het gevolg van de marktwerking, bijvoorbeeld in de kinderopvang. Net als veel organisatorische en huishoudelijke taken worden opvoedtaken steeds meer uitbesteed, van voor- en naschoolse opvang tot huiswerkbegeleiding, van kindercoaching tot kinderfeestjes. Het hangt van het inkomen af hoeveel ondersteuning een gezin kan inkopen. Lagere inkomens zijn daarvoor aangewezen op vrijwilligers, bijvoorbeeld via buurthuizen, speeltuinen, moskeeën, kerken of door de gemeente georganiseerd aanbod.

Kansenongelijkheid

Vergeleken met dertig jaar geleden zijn de ambities om in kinderen te investeren in alle lagen van de bevolking gestegen, maar zijn voor lang niet alle gezinnen daarvoor dezelfde ‘hulpbronnen’ in gelijke mate beschikbaar.⁵² Het verschil in beschikbaarheid en toegankelijkheid van concrete steun en hulp, en in het benutten van kansen in sociaal contact en leefomgevingen, werkt segregatie in de hand. Daardoor ontstaan grote verschillen in het opbouwen van sociaal en cultureel kapitaal. Die verschillen liggen aan de basis van kansenongelijkheid voor groepen kinderen en hun ouders.

3.2 De opvoedingsparadox

Voor kinderen, jongeren en opvoeders ligt de lat in verschillende opzichten hoog.⁵³ Ze ervaren druk om aan hoge normen voor prestatie en geluk te voldoen, maar het ook samen gezellig te hebben en leuke avonturen te beleven. Bovendien worden ouders en kinderen geacht dat geluk en succes zoveel mogelijk zelf te maken, en daarvoor zijn ook steeds meer (online) adviezen en tips te vinden, om zo veel mogelijk (jenzelf) te optimaliseren, als kind en jongere, maar ook als opvoeder.

Ouders worden in hoge mate verantwoordelijk gehouden voor het kennen en vermijden van risico's en problemen voor gezond, veilig en kansrijk opgroeien. Kinderen lijken maakbaar geworden.

In de Canon Zorg voor de Jeugd⁵⁴ wordt dit de opvoedingsparadox genoemd:

'Hoe meer we weten over de biologische, sociale en psychologische ontwikkeling van kinderen, hoe minder ouders er in volle overtuiging mee uit de voeten kunnen. Dat ze - in verreweg de meeste gevallen - het beste met hun kroost voor hebben, daar hoeft niet over te worden getwijfeld, maar hoe daar dan precies naar te handelen is een kwestie die nogal wat onzekerheid met zich meebrengt.'

Door die onzekerheid signaleren onderzoekers een trend waarin steeds vaker over gedrag of ervaringen wordt gesproken in termen van ‘problemen’, ook als het in feite gaat om normale strubbelingen. Daarbij ziet men ook de trend om bij problemen eerder aan experts te denken en te veronderstellen dat het de gewone opvoedtaak van een ouder te boven gaat. Ook de alledaagse steun uit de nabije pedagogische basisomgeving lijkt daardoor al snel niet sterk genoeg te zijn. Als reactie hierop wordt momenteel door gemeenten gesproken over het ‘normaliseren’ van opvoedvragen.

Opgroeien en opvoeden is al eeuwenlang aanleiding voor onzekerheid. Bij onzekerheid helpt veerkracht, hoop, vertrouwen en steun. Die steun is vandaag de dag meer dan ooit aanwezig in de vorm van gespecialiseerde informatie, keuzehulpen, apps, tools, diensten en hulp bij het ‘gewone’ leven, of het nu gaat om verzorging, huis, tuin, vakanties, werk of vrijetijdsbesteding gaat. Ook zijn er meerdere experts met verschillende oplossingen voor dezelfde kwesties. We weten nog weinig in hoeverre dit helpt bij het normaliseren van veel opvoedvragen. Ook is er zorg dat niet iedereen evenveel toegang tot die hulpbronnen heeft of ze niet weet te gebruiken, of in de overmaat van bronnen door de bomen het bos niet meer ziet.

Een sterke pedagogische basisomgeving, met sociale relaties waar je op kunt leunen en met nabije leefomgevingen met voorzieningen waar je te rade kunt gaan, kan juist helpen bij het verdragen van onzekerheid en het maken van afwegingen, en geeft steun, ook als er nog geen oplossingen voorhanden zijn. Ouders blijken het lastig te vinden om buiten hun eigen netwerk steun te vragen

en te ontvangen⁵⁵. Meerdere factoren spelen daarbij een rol, zoals de maatschappelijke norm dat ze het zelf moeten oplossen. Ook hoge verwachtingen van het kind en van zichzelf maken dat ouders problemen als een teken van falen zien en dat zij terughoudend zijn in het zoeken naar steun. Ook speelt het idee van wederkerigheid een rol: als ouders geen wederdienst kunnen leveren, vragen ze minder snel hulp.

3.3 Individualisering

Zonder zorgen en problemen te bagatelliseren willen we er op wijzen dat de meeste kinderen en opvoeders dankzij hun veerkracht vaak zelf hun opvoedkwesties overwinnen, of na een periode uit balans weer terugveren naar een acceptabel evenwicht. In die veerkracht speelt de omgeving een even belangrijke rol als het individu; het gaat om de interactie, om verbinding, om wederkerigheid, om respectvolle omgang.

De ruimte die hechte sociale relaties en nabije leefomgevingen bieden voor ontwikkeling, en de mate waarin dat de ontwikkeling steunt, faciliteert en stimuleert, geven kind en ouder de veiligheid om te ontdekken, te onderzoeken, fouten te maken en die weer te herstellen. Dat is niet alleen belangrijk voor het gewone opgroeien en opvoeden, maar ook voor opvoedsituaties met risicofactoren.⁵⁶ Anno 2022 wordt veerkracht vaak opgevat als een eigenschap van de persoon: als de mate waarin die de capaciteiten heeft om op een gezonde manier – al dan niet met het inschakelen van hulpbronnen – te reageren op stressors.⁵⁷ In dat licht wordt ook wel het woord ‘weerbaarheid’ als synoniem voor veerkracht gebruikt. Door het aanbod van weerbaarheids-programma’s lijkt veerkracht een vaardigheid die je kunt leren. Sterker nog, als je niet kunt terugveren heb je kennelijk iets niet goed gedaan. Zo werkt het concept ‘veerkracht’ averechts en ontslaat het bovendien de mensen in de omgeving van hun verantwoordelijkheid om steun te bieden in de ontdekkingstocht die ontwikkeling en opvoeding nu eenmaal is. Daarmee wordt het opgroeien en opvoeden een individuele klus en verantwoordelijkheid, in plaats van een verantwoordelijkheid van de hele samenleving. Bovendien brengt de focus op individuele veerkracht en weerbaarheid het risico met zich mee dat kwetsbaarheden genegeerd en ontkend worden en de suggestie gewekt dat je als individu alle tegenslagen kunt voorkomen.⁵⁸ De boodschap dat iedereen altijd sterk en stoer en succesvol kan zijn als je maar je best doet, is misplaatst wanneer daardoor de maatschappelijke oorzaken en de schadelijke gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen worden genegeerd.

3.4 Opvoeding als privédomein

Vergeleken met eerdere generaties is het opvoeden van kinderen de afgelopen decennia steeds meer een privézaak geworden. Dat past in de maatschappelijke ontwikkelingen waardoor mensen steeds minder in vaste sociale relaties zijn gaan leven, maar is vooral versterkt door de individualisering. Die vraagt van mensen voortdurend zelf keuzes te maken: van partner, woning en ziektekostenverzekering tot de school en opvang van de kinderen. Volgens voormalig hoogleraar Micha de Winter⁵⁹ is daarmee

ook de maatschappelijke en professionele aandacht versmald naar individuele ontwikkelings- en opvoedingsfactoren, ten koste van sociale factoren die net zo goed van belang zijn voor ontwikkeling en opvoeding. Daardoor bestaan er nog steeds wel maatregelen en voorzieningen om de opvoeding bij te sturen en zo nodig over te nemen als het misgaat en de samenleving last heeft van de gevolgen, maar wordt er in verhouding weinig maatschappelijk geïnvesteerd in het voorkomen van dat intensieve ingrijpen.

Door de hyperfocus op individuele ontwikkeling en vooral op problemen daarin, ontbreekt ook de aandacht voor de ontwikkeling van kinderen als lid van de gemeenschap en voor een gezonde verhouding tussen aandacht voor individuele kinderen en de aandacht voor het collectieve welbevinden van groepen kinderen⁶⁰.

Het is niet verwonderlijk dat ouders die zich zorgen maken steeds meer een beroep zijn gaan doen op deskundigen die het gedrag of de prestaties van hun kind kunnen verklaren en beoordelen. En het is ook te verklaren dat die deskundigen naar smalle individuele verklaringen en oplossingen zoeken omdat ze zo zijn opgeleid, of omdat zij ook geen invloed hebben op sociale factoren buiten het kind of het gezin.

3.5 Conclusie: een gezamenlijke verantwoordelijkheid

De pedagogische basis is de afgelopen decennia beïnvloed door verschillende maatschappelijke ontwikkelingen. De hulpbronnen voor het opvoeden zijn veranderd. De hoeveelheid informatie die veel ouders over de ontwikkeling van kinderen tot hun beschikking hebben is gegroeid maar lijkt ook hun onzekerheid te vergroten. Enerzijds zien we de ontwikkeling dat opvoeden meer gezien wordt als privézaak door ouders zelf, eventueel met hulp van professionals. Anderzijds bestond er tot voor kort ook de verwachting vanuit politiek en beleid dat ouders en kinderen zichzelf kunnen redden zonder een beroep te doen op professionele oplossingen. Dat opvoeden een privézaak is geworden, is niet los te zien van bredere maatschappelijke discussies over zelfredzaamheid, verzorgingsstaat en participatiesamenleving. En is daarmee ook niet snel en makkelijk (bij) te sturen. Het vraagt verder gesprek en analyse over wat we individueel en collectief belangrijk vinden bij het opgroeien en opvoeden, lokaal en landelijk, en in kleine stappen. Daarin kan iedereen van betekenis zijn, juist ook de mensen buiten het professionele circuit. Dit vraagt een brede blik en herkenning en erkenning van mensen rond gezinnen van wat hun steun kan betekenen, in de vriendenkring, in de buurt of op het schoolplein. Vrijwilligers kunnen kinderen het goede voorbeeld geven om de sportvereniging rookvrij te maken⁶¹, meehelpen om de buurt schoon te houden of in het buurthuis meewerken aan vakantieactiviteiten. Veel vrijwilligers in vrijetijdsvoorzieningen worden niet gezien én zien zichzelf niet als opvoeder, maar blijken dat in hun gedrag wel degelijk te zijn⁶². Hun bijdrage aan een gezond, veilig en kansrijk opgroeimilieu is belangrijk voor de kwaliteit van de samenleving.

In het volgende hoofdstuk staan we verder stil bij de kennis over wat werkt in het versterken van de pedagogische basis.

4. Wat te versterken in de pedagogische basis

Ondanks dat de pedagogische basis altijd in min of meerdere mate aanwezig is in de directe omgeving van gezinnen, is het niet altijd vanzelfsprekend steunend of in voldoende mate aanwezig. Wanneer draagt de pedagogische basis bij aan steun voor ouders en helpt het alledaags opgroeien en opvoeden te normaliseren⁶⁴? Uit onderzoek zijn verschillende effecten bekend van het versterken van de pedagogische basis. Kinderen worden veerkrachtiger^{65, 66} en ouders hanteren vaker een autoritatieve opvoedingsstijl.⁶⁷ Dat wil zeggen dat ze betrokken, begripvol en acceptierend zijn, maar ook redelijke grenzen en eisen stellen en die uitleggen aan hun kind. Maar wat is dan versterkt en waar is dan aan gewerkt?

‘We moeten onze tijd, energie, kennis en geld opnieuw volop investeren in onderwijs en opvoeding. De sleutel voor een goede samenleving ligt daar. Zorg voor een kwalitatief degelijke baby- en kleuteropvang, geef ouders de tijd om op te voeden, investeer in onderwijs, en er ontstaat een andere maatschappij. Bezorg baby’s en kleuters een veilige en rustige omgeving, maak dat kinderen onbekommerd kunnen opgroeien, en het aantal volwassenen met problemen zal spectaculair dalen. En omgekeerd: een maatschappij die haar kinderen verwaarloost is een kweekvijver voor psychiatrische patiënten.’

Paul Verhaeghe, klinisch psycholoog en psychoanalyticus, in reactie op zijn steeds vollere wachtkamer.⁶³

4.1 Programma’s die de pedagogische basis aanvullen

Uit onderzoek wordt steeds meer bekend over de effecten van het aanvullen van de pedagogische basis wanneer die niet genoeg sociale relaties en leefomgevingen biedt voor een kansrijke ontwikkeling. Zo blijkt bijvoorbeeld het programma Voorzorg, een zogeheten *nurse-family-partnership-program*, de steun voor aanstaande en jonge ouders te vergroten⁶⁸. Tot in de volgende generatie heeft dat een positief

effect in de zin van het benutten van scholingskansen, hogere cognitieve scores en het voorkomen van criminele veroordelingen van meisjes.

Ook mentorprogramma's met een zeer zorgvuldige matchingsprocedure, zoals Big Brothers Big Sisters, versterken de pedagogische basis en verrijken het opgroeimilieu van kinderen met nieuwe kansen. Uit onderzoek blijkt dat daardoor drugs- en alcoholgebruik afneemt en ook gewelddadig gedrag vermindert⁶⁹.

Momenteel loopt er een effectevaluatie naar het versterken van de pedagogische basis door het inzetten van buitenschoolse opvang voor kinderen van ouders met psychische of verslavingsproblemen. Door extra steun in een regulier kader te bieden via het Buitenhuisproject wordt de situatie van een kind van stigma's ontdaan en krijgt het kind meer ontwikkelkansen aangeboden dan wanneer het die tijd thuis doorbrengt met het zorgen voor de ouder.⁷⁰

Zo bestaan er diverse veelbelovende programma's, die gericht zijn op verrijking van de pedagogische basis. Het blijkt dus mogelijk om elementen van sociaal en cultureel kapitaal aan een pedagogische basis toe te voegen zodat kinderen kansrijker kunnen opgroeien, ouders met meer steun kunnen opvoeden en we zo problemen of verergering van problemen kunnen voorkomen. Maar wat is daarvoor nodig?

4.2 Factoren die de pedagogische basis verbeteren

In praktijk, beleid en wetenschap lag de focus lange tijd vooral op de hindernissen die iedereen in het leven kon ondervinden. Vanuit dit denken ging de aandacht vooral naar zorgen, risicofactoren en problemen die de ontwikkeling bedreigen, belemmeren en verstoren. Voor het versterken van de pedagogische basis moeten we echter kijken naar factoren die de ontwikkeling beschermen en versterken, en de groeikansen voor kind én ouder vergroten:

- *Beschermende factoren* bieden tegenwicht of compensatie als er al sprake is van risicofactoren of problemen. Ze zorgen ervoor dat problemen minder ernstig worden, of vanzelf weer overgaan en/of beter hanteerbaar zijn.
- *Versterkende factoren* hebben een positief effect, ook zonder dat er sprake is van risico's of problemen. Ze zorgen ervoor dat bijvoorbeeld de taalontwikkeling van een kind verrijkt wordt en de kansen om talenten te ontwikkelen worden vergroot.

Het denken in beschermende en versterkende factoren, naast risicofactoren, is de laatste decennia vooral toegepast om het verloop van de individuele ontwikkeling van kinderen en jongeren te verklaren. Hier gebruiken we die termen juist in de sociale context van de pedagogische basis, gericht op versterking, krachtiger maken en het neerzetten van een fundament. In iedere opvoedomgeving zal de analyse van factoren een eigen inkleuring krijgen. Kansrijkdom is geen eenduidig begrip; de weg er naar toe evenmin. Door gericht in te zetten op beschermen en versterken kan de omgeving aan (veer)kracht winnen en als springplank dienen naar nog grotere kansrijkdom.

Voor het werken aan een omgeving met draagkracht, veerkracht en optimale kansen hebben we beschermende én versterkende factoren nodig. Die factoren hoeven niet alleen te verwijzen naar de eigen veerkracht als eigenschap van een kind, jongere of ouder, maar ook naar de kenmerken van leefomgevingen en sociale relaties; de veerkracht van de samenleving.

Het factorenmodel van Rotterdam

In het toepassen van kennis over beschermende, versterkende en risicofactoren in de beleidscontext van gemeenten werkt het NJi al langer samen met de gemeente Rotterdam. Rotterdam ontwikkelde het zogenoemde factorenmodel⁷¹ waarmee de gemeente met gegevens uit de Staat van de Jeugd op wijkniveau tot gerichtere keuzes komt voor het inzetten van geld waar dit het meest loont, ook wel ‘wijkprogrammering’ genoemd. In dit model, dat nog in ontwikkeling is, worden de factoren op leeftijd gerangschikt, zodat per leeftijdsfase de meest invloedrijke factoren duidelijk worden. Daarnaast houdt het model rekening met de leefwerelden (thuis, wijk, gezin, school en werk) en de individuele kenmerken van kinderen en jongeren.

De factoren uit het model zijn gerangschikt op relevantie (de bijdrage van een factor aan kansrijk, veilig en gezond opgroeien), impact (de mate waarin een factor invloed heeft op andere factoren) en gecorrigeerd met prevalentie (hoe vaak zo’n factor voorkomt in de populatie).

Hieruit komen sociaal-emotionele vaardigheden als belangrijkste factor naar voren. Andere factoren die bovenaan de lijst staan, zijn armoede, ouderlijke psychopathologie, psychosociale problemen en opvoedingsvaardigheden. Ook elementen van de pedagogische basis zoals woonomgeving, stimulering vanuit omgeving voor cultuur, sport en bewegen, en opleiding staan in deze lijst.

4.3 Beschermende factoren

Het Nji heeft een Top 10 opgesteld van beschermende factoren die bijdragen aan een positieve ontwikkeling van kinderen en jongeren (zie kader).⁷² De factoren staan afzonderlijk beschreven, maar zijn in hoge mate complementair en ondersteunen elkaar wederzijds. Naast individuele eigenschappen zoals geslacht en temperament zijn er ook factoren die betrekking hebben op vaardigheden. Ook zijn er factoren in de leefomgevingen en sociale relaties van kinderen en jongeren die hen kansen bieden.

Top tien beschermende factoren (Nji)⁷³ (individu en basisomgeving)

1. *Sociale binding*. Bij sociale binding gaat het om de emotionele band en het commitment van een kind met sociale relaties in het gezin, de vriendengroep, vereniging, kerkgemeenschap, school en wijk. Concreet gaat het om warme, ondersteunende, affectieve relaties met het gezin en andere volwassenen in de omgeving.
2. *Kansen voor betrokkenheid*. Kinderen en jongeren moeten kansen krijgen om een concrete, betekenisvolle en gewaardeerde bijdrage te leveren aan verbanden waarvan zij deel uitmaken zoals familie, school, religie, vereniging en gemeenschap. Om interpersoonlijke vaardigheden te kunnen ontwikkelen, moeten er kansen voor interactie en participatie zijn.
3. *Prosociale normen*. Voor een gezonde ontwikkeling van jeugdigen is het nodig dat zij opgroeien in een omgeving waarin duidelijke normen en waarden voor positief gedrag uitgedragen en nageleefd worden. Regels en grenzen moeten voor jeugdigen duidelijk zijn.
4. *Erkenning en waardering voor positief gedrag*. Om hun sociaal gedrag te versterken moeten jeugdigen erkenning en waardering krijgen voor positief gedrag. Positieve bekrachtiging bepaalt de motivatie van de jeugdigen om het gedrag te herhalen. Deze kan afkomstig zijn uit het gezin, de school, de vriendengroep en de gemeenschap waartoe de jeugdigen behoren.
5. *Steun van belangrijke volwassenen en voorzieningen in de omgeving*. Steun van ouders en andere volwassenen in de omgeving van jeugdigen, zoals pedagogisch medewerkers, leerkrachten, jongerenwerkers en volwassenen in de buurt, is van belang voor het welbevinden en de voorspoedige ontwikkeling van kinderen. De volwassenen zijn formeel en informeel aanwezig. Ook toegankelijkheid van voorzieningen is medebepalend.
6. *Constructieve tijdsbesteding*. Constructieve tijdsbesteding van jeugdigen gaat om kansen die geboden worden vanuit het gezin en de gemeenschap om in hun vrije tijd deel te kunnen nemen aan bijvoorbeeld creatieve activiteiten (muziek, theater) en jeugdprogramma's (zoals sport, clubs of verenigingen). Diverse studies tonen aan dat constructieve tijdsbesteding gecombineerd met positieve relaties met leeftijdsgenoten en volwassenen een buffer vormt tegen risico's en de kans op risicovol gedrag vermindert.

7. *Competenties; sociale competenties*. Sociale competentie omvat een scala aan interpersoonlijke vaardigheden die jeugdigen helpen gevoelens, gedachtes en gedrag te integreren om zo bepaalde sociale doelen te bereiken. Ook het kunnen uitkiezen van modelfiguren en steunbronnen (bijvoorbeeld leeftijdgenoten, leerkrachten) tot wie kinderen zich onder stressvolle omstandigheden kunnen wenden wordt genoemd als onderdeel van sociale competentie.
8. *Cognitieve vaardigheden*. Bij cognitieve vaardigheden kan onderscheid gemaakt worden tussen algemene cognitieve vaardigheden zoals logisch en analytisch denken en abstract redeneren en specifieke cognitieve vaardigheden, zoals lees- en rekenvaardigheden, die belangrijk zijn voor schoolsucces.
9. *Schoolmotivatie (commitment to learning)*. Hierbij gaat het om een combinatie van persoonlijke overtuigingen, waarden en vaardigheden waarvan is aangetoond dat ze samenhangen met schoolsucces. Het gaat om betrokkenheid bij leeractiviteiten, binding met school, prestatiemotivatie en positieve verwachtingen ten aanzien van eigen succes. Schoolmotivatie wordt beïnvloed door onder meer ouderlijke attitudes, ouderbetrokkenheid en aanmoediging. Ook zijn normen en waarden uitgedragen door de leefomgevingen en directe sociale relaties (vriendengroep, vereniging) van groot belang.
10. *Positieve identiteit*. Positieve identiteit gaat om hoe jongeren zichzelf zien in relatie tot de toekomst, eigenwaarde en gevoel van persoonlijke effectiviteit. Persoonlijke effectiviteit (*self-efficacy*) is de overtuiging dat je met je eigen gedrag persoonlijke doelen kan bereiken. Hoe meer geloof in persoonlijke effectiviteit, hoe hoger de doelen zijn die mensen voor zichzelf stellen en hoe groter de motivatie is om deze doelen te bereiken.

4.4 Versterkende factoren

Kansrijke sociale relaties en leefomgevingen zijn dus belangrijk voor een sterke en steunende pedagogische basis. De vraag is nu hoe we factoren kunnen versterken die bijdragen aan socialisatie en identiteitsvorming? Onderzoek geeft aanwijzingen dat daarvoor meer aandacht nodig is voor persoonsvorming en talentontwikkeling, ontmoeting, ouderlijk welbevinden en steun voor ouders⁷⁴.

Persoonsvorming en talentontwikkeling

Kinderen en jongeren kunnen meer veerkracht ontwikkelen wanneer het pedagogisch handelen niet primair gericht is op hun gedrag en relaties, maar vooral hun emoties en aspiraties aanspreekt. Als zij de kans krijgen om te onderzoeken waar ze goed in zijn, en niet per definitie hoeven te presteren of te excelleren, kunnen ze spelenderwijs ontdekken waar hun sterke en zwakke kanten liggen.⁷⁵ Voor kansrijk opgroeien is het daarom van belang dat opvoeders emotionele veiligheid bieden en ruimte geven voor het ontwikkelen van persoonlijke en sociale competenties, en voor socialiseren door de overdracht van waarden en normen⁷⁶.

Ook vraagt dit om een nieuwe inhoudsbepaling voor het begrip ‘kansrijk’ als richting voor succes in het leven. Hoe bereiden wij onze kinderen voor op hun en onze toekomst? Wat is de pedagogische vertaling van een omslag in het denken die sterker inzet op maatschappelijk rendement dan louter op economisch rendement?

Ontmoeting

De aanwezigheid van allerlei hulpbronnen in het leven van een kind leidt niet per definitie tot betere sociale uitkomsten⁷⁷. Vooral de kwaliteit van de ontmoetingen dwars door allerlei sociale relaties en leefomgevingen heen versterkt de pedagogische basis van gezinnen. Het helpt dan ook als er zoveel mogelijk ontmoetingsplekken worden geboden en kinderen, jongeren én ouders uit verschillende groepen worden uitgenodigd – zo niet verleid – om daar gebruik van te maken. De buurt, de school, de sport, cultureel werk en de kookcursus zijn plaatsen waar burgers met verschillende achtergronden elkaar kunnen leren kennen. Cruciaal daarvoor is dat de ontmoeting niet primair gezien wordt als een preventief middel waardoor burgers bij zorgen of calamiteiten een informeel vangnet hebben, maar als de fundamentele waarde van elkaar kennen en waarderen in een diverse samenleving. Ontmoetingen dragen bij aan het cultureel en sociaal kapitaal van kinderen, zowel voor contacten binnen de eigen groep (*bonding*), het contact met andere groepen (*bridging*) als voor het meedoen in de samenleving (*linking*). Ontmoetingen werken verrijkend en leveren daardoor bijna als vanzelf een elementaire bijdrage aan het kansrijk opgroeien en opvoeden.⁷⁸

Ouderlijk welbevinden

Het vermogen om als ouder of opvoeder een sterke pedagogische basis te bieden, een steunend netwerk te onderhouden en de opvoeding te durven delen, hangt sterk samen met ouderlijk welbevinden⁷⁹. Als het goed gaat met de ouder is het delen van opvoedknelpunten en het oppakken van zorgtaken bij een ander gezin vanzelfsprekender dan wanneer de persoonlijke energiebalans niet op peil is. Positief ouderlijk welbevinden draagt dus bij aan een sterke pedagogische basis. Andersom heeft een sterke pedagogische basis ook direct invloed op ouderlijk welbevinden: wanneer een ouder zich gehoord, gesteund en positief in de ouderrol bekrachtigd voelt, zal hij of zij zich ook competentier als ouder voelen⁸⁰. Ouderlijk welbevinden is geen puur individuele kwestie, maar hangt ook samen met maatschappelijke omstandigheden. Het gaat dan bijvoorbeeld om een volwaardige en prettige woonsituatie, een zekere mate van bestaanszekerheid en een werkklimaat waarin ouders vanzelfsprekend voor een ziek kind kunnen zorgen^{81, 82} en waarin toegang tot kwalitatief goede kinderopvang vanzelfsprekend is⁸³. Ook gaat het om een onderwijsklimaat waarin leerkrachten en ouders een gelijkwaardige mede-opvoedersrelatie aangaan en een maatschappelijk klimaat waarin solidaire gemeenschappen gekoesterd worden.^{84, 85, 86}

Steun voor ouders

Als ouders steun van medeopvoeders ervaren, ‘ontspannt’ hun ouderschap, wordt het plezier in de opvoeding groter en de individuele opvoedingslast voor ouders minder^{87, 88, 89, 90}. Deze steun kent verschillende vormen:

- *emotionele steun*: het delen van ervaringen helpt ouders om hun alledaagse worstelingen met het opvoeden te relativiseren en ermee om te gaan;
- *instrumentele of praktische steun* zoals oppassen ontlast ouders tijdelijk zodat ze even op adem kunnen komen;
- *informatie steun* zoals het uitwisselen van tips vergroot het probleemoplossend vermogen van ouders;
- *normatieve steun*: het delen van normen en waarden kan ouders helpen in bepaalde situaties keuzes te maken.

4.5 Conclusie: investeren in steunende omgevingen

De kennis over werkzame factoren heeft geen voorspellende waarde voor de levensloop van kinderen en jongeren. Oorzaak en gevolg in opgroeien en opvoeden zijn slechts beperkt direct beïnvloedbaar en ‘maakbaar’. Wel kunnen we met de kennis van beschermende en versterkende factoren omgevingen (in)richten, en als deelnemers in die omgevingen meewerken aan het ontwikkelen van collectieve veerkracht, talent en welbevinden.

Een steunende omgeving beschermt door de aanwezigheid van betrouwbare mede-opvoeders die bij ouders en kinderen betrokken zijn, hen steunen en stimuleren, en hun eigen identiteit bevestigen. Een steunende omgeving versterkt door aandacht te hebben voor persoonsvorming en talentontwikkeling, ontmoeting en ouderlijk welbevinden.

Dat kan overal: in het buurt- of dorpshuis, in de speeltuin, het volkstuintencomplex of het park, op school en in de kinderopvang, bij de sportvereniging of bij scouting, bij de toneel- of muziekclub.

In dit hoofdstuk stonden we stil bij wat te versterken, in hoofdstuk 5 gaan we in op de manieren hoe hieraan te werken en wat hierbij werkzame elementen zijn, in beleid en praktijk.

5. Hoe te versterken, wat werkt in de praktijk?

Hoe kunnen we de pedagogische basis zo versterken dat kinderen, jongeren en ouders er zoveel mogelijk baat bij hebben? In algemene zin is die vraag moeilijk te beantwoorden omdat er zoveel andere factoren een rol spelen in hun leven. Een recept om de pedagogische basis voor iedereen, overal en altijd te versterken bestaat dus niet. Wel komen er uit onderzoek aanwijzingen hoe essentiële elementen van de pedagogische basis te verbeteren zijn. En we kunnen ook leren van veelbelovende initiatieven in binnen- en buitenland.

‘Toen het met mij een tijdje minder goed ging, stelde de school voor om mijn dochter te koppelen aan een Big Sister, Chantal. Elke week ondernam zij iets met mijn dochter: bordspelletje doen, koekjes bakken, sporten. Natuurlijk vond ik het spannend om mijn dochter aan een vreemde toe te vertrouwen, maar ik zag al snel dat het goed was. Mijn dochter keek uit naar hun uurtjes samen en Chantal opende een wereld die ik haar niet kon bieden. Zo ging Chantal mee naar de open dagen van middelbare scholen en ze daagde mijn dochter uit om over haar toekomst na te denken. Inmiddels kan ik trots vertellen dat mijn dochter bijna klaar is met haar opleiding. Ik ben Chantal zo dankbaar en bij de diploma-uitreiking krijgt ook zij een grote bos bloemen!’

Een moeder over haar ervaring met het mentorprogramma Big Brothers, Big Sisters

5.1 Versterking van beschermende factoren

Hoe hoger jongeren scoren op beschermende factoren in hun pedagogische basis, hoe lager ze scoren op risicogedrag en hoe eerder ze positief sociaal gedrag vertonen. Dat blijkt uit onderzoek in de Verenigde Staten⁹¹ naar aanpakken die gericht zijn op het versterken van beschermende factoren. Vergeleken met risicogerichte aanpakken voor specifieke doelgroepen blijkt dat het versterken van beschermende factoren met een positieve focus op alle kinderen, helpt de betrokkenheid van mensen

in hun omgeving te activeren en te vergroten. Volgens de onderzoekers versterkt een focus op risico's en probleemgedrag de neiging om de ontwikkeling van kinderen en jongeren als verantwoordelijkheid van professionals te zien.

Wat opvalt bij de onderzochte positieve aanpakken is de samenwerking tussen meerdere sectoren. Die is van belang omdat kinderen zich in meerdere leefomgevingen bewegen en meerdere sociale relaties hebben. Een ander kenmerk is dat deze aanpakken positieve ontwikkeling stimuleren via relaties en ontmoetingen door kinderen en jongeren eerst te leren kennen, te erkennen dat ze iets bij te dragen hebben en ze daarin een stem te geven. Daarnaast vindt het versterken plaats in het alledaagse leven en op vanzelfsprekende sociale en fysieke plekken. De pedagogische basis is dus niet alleen het terrein van professionals, maar iedereen in de omgeving speelt er een belangrijke rol in. De beschermende factoren kunnen ook worden gezien als hulpmiddel om in de praktijk met verschillende spelers tot een gemeenschappelijk beeld en een meer gemeenschappelijke taal te komen. De kennis van deze factoren kan praktisch vertaald worden naar de omgeving van de groep (in de klas of op de club) of naar de individuele relatie met kind of ouder. Niet alleen professionals die werken met kinderen kunnen hieraan bijdragen, maar iedereen kan een oogje in het zeil houden als ouders even niet in de buurt zijn of steun bieden en zich waardierend opstellen. Zo trekken omstanders en medestanders bij opgroeien en opvoeden met elkaar op bij het versterken van maatschappelijke waarden.

5.2 De rol van de omgeving vergroten

Uit onderzoek⁹² blijkt dat er verschillende manieren zijn om mensen te betrekken en te activeren in de pedagogische basis:

- *Zelfbepaling van kinderen en jongeren serieus nemen*
Dit zorgt ervoor dat kinderen en jongeren meer grip, zeggenschap en verantwoordelijkheid ervaren in vormen van meedenken, meebeslissen en meedoen, en levert aantoonbaar veel voor hen op in psychologisch en sociaal opzicht, en qua gedrag.
- *Alle actoren activeren die een rol kunnen spelen in de gemeenschap*
De pedagogische basis krijgt stevigheid en veerkracht als er een beroep wordt gedaan op sleutelfiguren, ouders, wijkvrijwilligers, bibliotheken, cultuurmakers, vrijwillig jeugdwerk, lokale verenigingen en organisaties, sportclubs, jeugdprofessionals en ondernemers om zich in te zetten voor een rijke voorzieningenomgeving die bijdraagt aan ontmoeting en het aangaan van hechte sociale relaties.
- *Volwassenen vragen om een positieve bijdrage te leveren aan het leven van kinderen in hun omgeving*
Volwassenen kunnen vanuit hun formele rol in de gemeenschap (bestuurder, schoolleider, raadslid), maar ook als inwoner, burger en werknemer in de alledaagse leefomgevingen een positieve relatie opbouwen met kinderen in de buurt, bijvoorbeeld als mentor, studiemaatje of inspirerende muzikant.
- *Beleid stimuleren dat deze activiteiten kan faciliteren en verduurzamen*
Beleidsmakers kunnen regie voeren om een aanbod van activiteiten en voorzieningen te verzekeren die bijdragen aan de beschermende factoren. Een aanbod dat beschikbaar en toegankelijk is voor en ook werkelijk gebruikt en benut worden door alle kinderen en ouders.

5.3 Een kwestie van lange adem

Het onderzoek naar manieren om de pedagogische basis in de praktijk te versterken leidt niet tot een afvinklijst, een eenduidige of eenvoudige aanpak, model of methodiek. Het is een kwestie van een lange adem en verloopt (vaak) in kleine stappen. Het is aan volwassenen om hiervoor het initiatief te nemen: als ouder binnen het gezin, als leerkracht voor de mini-gemeenschap in het klaslokaal⁹³ of als sportclub door vrijwilligers te trainen in het stimuleren van een positieve pedagogische sportomgeving en spelregels.⁹⁴

Omdat er in gemeenschappen vaak al veel actoren en activiteiten in de pedagogische basis bestaan, is het advies die goed te onderzoeken. En met kinderen, jongeren en opvoeders eerst te bedenken wat er verder nodig is in hun omgeving en gemeenschap. Zo zijn gemeenten bijvoorbeeld onder de vlag van Child Friendly Cities⁹⁵ bezig met het kindvriendelijker maken van de fysieke leefomgeving door aanpassingen in het verkeer en het scheppen van speelmogelijkheden. Ook zijn in zes gemeenten Wijkacademies gestart waar buurtbewoners elkaar ontmoeten en over de leuke en lastige zaken rond opvoeden kunnen praten⁹⁶. En al duizend basisscholen werken met het programma Vreedzame School⁹⁷ waarin de school als leefgemeenschap wordt benaderd om sociale competentie

en democratisch burgerschap te bevorderen. Een ander inspirerend voorbeeld is het IJslands model, nu bekend onder de naam OKO (opgroeien in een kansrijke omgeving), dat inmiddels in 16 gemeenten wordt uitgevoerd; 25 gemeenten gaan snel volgen. Middels het versterken van omgevingsfactoren van jongeren en directe terugkoppeling via vragenlijsten, worden beschermende factoren zoals zinvolle vrijetijdsbesteding versterkt.⁹⁸

Hoe groter de gekozen leefomgeving of gemeenschap, hoe belangrijker het is een langdurige betrokkenheid aan te gaan. Dat geldt voor iedereen die meedoet. Sterke pedagogische gemeenschappen activeren mensen en organisaties, en worden niet per se geleid door professionals. Tegelijkertijd kunnen professionals wel een aanjagende rol op zich nemen en zijn zij in zekere zin vaak beter toegerust in tijd, middelen en vaardigheden om die rol op zich te nemen.

Aandachtspunten voor de praktijk

Uit bovengenoemde praktijkervaringen destilleren we de volgende adviezen voor iedereen die de versterking van de pedagogische basis wil ondersteunen:

- *Formuleer en cultiveer een gedeelde visie en doe dat samen met de betrokkenen:* benoem gedeelde waarden en opvattingen over de wenselijke pedagogische kwaliteit. Ga het gesprek aan over het belang voor een kind zelf en over het belang voor de samenleving: waar zit de overlap, wanneer kan het gaan schuren? Praat over maatschappelijk rendement en economisch rendement: waartoe wil je opvoeden, welke waarden en ambities geven wij onze kinderen mee? Wat is, doet en kan 'de ideale burger' in 2050?
- *Investeer in netwerk- en bruggenbouwers:* waardeer en verbind professionals in een gemeenschap bij wie deze taak dicht tegen de kern van hun beroep of rol ligt: jongerenwerkers, buurt(opbouw) werkers, ondernemers of cultuurmakers in een gemeente, en mentoren, leerkrachten, interne begeleiders of de conciërge op een school. Creëer ontmoeting, steun en inspiratie.
- *Communiceer:* deel de boodschap breed via informatie, presentaties en verschillende mediakanalen, zodat iedereen kan meedoen. Deel ervaringen van kinderen en jongeren. Bedenk dat er naast veel verschillende talen, ook veel verschillende aanspreekvormen en omgangsnormen zijn. Start bij de behoeften van kind, jongere en ouder; wat hebben zij nodig om zich verder te kunnen ontwikkelen?
- *Werk aan deskundigheidsbevordering:* versterk de professionele kennis en kunde met techniek, training en coaching. Heb oog voor de persoonlijke bagage en draagkracht van professionals. Organiseer voor hen een steunende en veerkrachtige werkomgeving, waarbij duurzaam uitwisselen en samenwerken met andere jeugdwerkelden vanzelfsprekend is.
- *Reflecteer en leer van voortgang en hobbels:* sluit aan bij wat goed gaat en probeer waar nodig iets nieuws. Organiseer 'leerruimte' door het aangaan van tijdelijke projecten om te experimenteren, uit te proberen en te ontdekken wat wel en niet zinvol is in een aanpak.
- *Organiseer en coördineer:* zorg voor een aanpak en inspanning op meerdere facetten: planning, budgettering, coördinatie, flexibiliteit en enige koersvastheid vanuit de visie. Bepaal heldere pedagogische doelen en blijf hierop monitoren.

- *Werk samen met hogescholen en universiteiten aan praktijkonderzoek naar de voortgang en effectiviteit van de gekozen aanpak:* betrek iedereen erbij en deel de uitkomsten. Heb lef en toon moed bij het nadenken over nieuwe maatschappelijke vergezichten. Blijf leren, net als de kinderen en jongeren voor wie het allemaal bedoeld is.

5.4 Conclusie: de noodzaak van verbinding en samenwerking

Een positieve focus op het bijdragen aan de ontwikkeling van kinderen kan de betrokkenheid van mensen in hun omgeving helpen activeren en vergroten. Zo'n focus kan ertoe leiden dat volwassenen de kinderen en jongeren om hen heen serieus nemen als lid van de gemeenschap, hen steunen in hun ontwikkeling en zich verantwoordelijk voelen voor hun toekomst.

De geschetste onderzoeksresultaten en ervaringen met het versterken van de pedagogische basis in de praktijk maken duidelijk dat het gaat om verbinding en samenwerking: van ouders met andere opvoeders, met volwassenen in hun omgeving en met professionals. Het gesprek over de visie, het gezamenlijke doel, de positieve focus en eenheid van taal helpt daarbij. Die samenwerking overstijgt individuele belangen en vraagt vertrouwen in elkaars bedoelingen en mogelijkheden en een lange adem. Goed om op te merken dat bovenstaande analyse slechts een abstracte weergave is van de weerbarstige praktijk. We realiseren ons dat zowel overheden, professionals als inwoners met vele werkelijkheden en opgaven te maken hebben en hier nog aan het zoeken en leren zijn. We trekken hier graag samen in op.

6. Aandachtspunten voor vervolg

Alle kinderen en jongeren hebben recht op een zo rijk en divers mogelijke omgeving, waarin ze ruimte krijgen voor het ontwikkelen van hun eigen identiteit⁹⁹. En waar ouders steun ervaren van mede-opvoeders bij alledaagse en ingewikkelde opvoedvragen en voor de balans in hun eigen welbevinden. Tegelijk zien we maatschappelijke ontwikkelingen¹⁰⁰, met meer en snellere informatie- en keuzemogelijkheden, groei van het aantal gezinnen in armoede, toegenomen prestatiedruk en wereldomvattende vraagstukken zoals klimaatverandering en migratiestromen. Opgroeien en opvoeden in deze complexe wereld veroorzaakt onzekerheid. Wat dan helpt is een omgeving die met je meebeweegt, waarin je gesteund wordt, vertrouwen krijgt, die je helpt bij het maken van keuzes en je blijft steunen, of je keuzes nu goed of slecht uitpakken. Zo wordt de pedagogische basis een bron voor collectieve veerkracht.

Een rol voor iedereen

De pedagogische basis bestaat uit een mozaïek van mensen, voorzieningen en omgevingen. Voor veel kinderen is die basis al vanzelfsprekend aanwezig in de vorm van een buurvrouw die wel eens oppast, een speeltuin en hangplek in de buurt of een sportwerker die talenten ziet en stimuleert. Deze veelkleurige invulling en vanzelfsprekende aanwezigheid maakt de pedagogische basis echter niet vanzelf stevig en steunend voor alle kinderen. We beschrijven in dit document dat we allemaal in meer of mindere mate deel uitmaken van sociale netwerken en leefomgevingen waarin kinderen en jongeren opgroeien. En dat we met hulp van beschermende en versterkende factoren allemaal bij kunnen dragen aan steunende omgevingen en stevige pedagogische basis. Het kan in kleine stapjes en vraagt een lange adem in een tijd waar tijd en ruimte bij iedereen onder druk staat en maatschappelijke trends soms haaks staan op dit begrip van de pedagogische basis. In het verdere zoeken en leren formuleren we vier aandachtspunten voor het landelijke en lokale gesprek.

1. Zie kinderen, jongeren en ouders als gelijkwaardige partners

Iedereen kan van kleine of grote betekenis zijn in het leven van kinderen, jongeren en hun opvoeders. Soms gaat het om vanzelfsprekend aanwezig zijn, soms gaat het om het heel actief in begeleiding van kinderen of beroepsmatig ondersteunen van ouders. Daarbij is het belangrijk dat kinderen, jongeren en ouders ook zelf zeggenschap (agency) ervaren en invloed kunnen uitoefenen op hun omgeving. De omgeving beïnvloedt niet alleen kind, jongere en opvoeder, maar zij vormen ook elkaar en hun omgeving. Zie hen daarom vanaf de start als gelijkwaardige partners in die basis.

2. Versterk bestaande en stimuleer nieuwe initiatieven die ontmoeting stimuleren

Er gebeurt vaak al van alles in de pedagogische basis, onderzoek eerst goed wat er al is en bespreek met betrokken partijen wat nog meer nodig is. Met hulp van de kennis van beschermende en versterkende factoren kunnen bestaande initiatieven versterkt worden. Extra aandacht vragen we daarbij voor bestaande ontmoetingsplekken of juist de afwezigheid daarvan (denk aan wijkcentra, ouderkamers op scholen, bibliotheken, cafés) en de mate waarin die ontmoeting elementen van bonding, bridging en linking in zich hebben. Zijn deze plekken of activiteiten voor alle kinderen en ouders toegankelijk of is er iets extra's nodig? Denk ook aan initiatieven waardoor kinderen, jongeren en ouders voor steun aan elkaar gekoppeld worden, zoals bij buurtgezinnen, Homestart of mentor- en maatjesprojecten.

3. Investeer in integraal jeugdbeleid en (her)formuleer de pedagogische kwaliteit van de basis

Met al het goede wat er al vanzelfsprekend gebeurt in de pedagogische basis, constateren we ook dat niet alles vanzelfsprekend positief uitpakt voor de ontwikkeling van kinderen of voor de steun voor ouders. De alledaagse contacten in de speeltuin, de groepsdynamiek tijdens de voetbaltraining en de dans- of kooklessen in het wijkcentrum vragen, naast alle goede bedoelingen van veel vrijwilligers en professionals die dit soort activiteiten vaak met beperkte menskracht en middelen weten te organiseren, blijvend pedagogische aandacht. Een sterke basis vraagt daarom ook een lerende aanpak en ondersteuning op de pedagogische kwaliteit van activiteiten en voorzieningen. De aanpak Opvoeden in een Kansrijke Omgeving (OKO) kan hiervoor een inspirerend voorbeeld zijn¹⁰¹. Professionele organisaties en gemeenten in de aansturing van professionals in de kinderopvang, onderwijs, wijk- sport- en cultuurverenigingen en het (vrijwillig) jeugd en jongerenwerk kunnen dit bespreekbaar maken en ervoor zorgen dat deze professionals hiervoor toegerust worden. Op hun beurt kunnen deze professionals vervolgens, samen met kinderen, jongeren en ouders, de vele vrijwilligers toerusten en ondersteunen. In alle situaties is respectvolle en pedagogisch zinvolle interactie de sleutel tot contact. Het versterken van interactievaardigheid is een belangrijke stap naar leerzame ontmoetingen die bijdragen aan de kwaliteit van de pedagogische basis.

4. Compenseer in aanbod en toegang voor kinderen met minder kansen

Het is bekend dat bepaalde maatschappelijke structuren ongelijkheid bevorderen. Ondanks het heersende beeld dat succes vooral een eigen verdienste is, blijken de sociaaleconomische en culturele achtergronden van ouders nog steeds belangrijke factoren te zijn die de kansen van kinderen beïnvloeden¹⁰². Betrokkenheid van ouders bij activiteiten, voorzieningen voor ouders en aandacht voor steun en ouderlijk welbevinden is daarom onmisbaar voor het voorkomen van kansenongelijkheid. Gemeenten en voorzieningen kunnen de kansen voor alle kinderen en jongeren vergroten door extra alert te zijn op de betaalbaarheid, toegankelijkheid en diversiteit van ontwikkelings- en ontmoetingsactiviteiten¹⁰³. Ook wanneer kinderen en jongeren hulp krijgen, kan de pedagogische basis blijven bijdragen aan ontwikkeling, ontspanning en ontmoeting. Dit is de pedagogische basis waar hun gehechtheidsrelaties liggen, waar ze sporten en waar hun vrienden zijn. Het scherp in beeld brengen van de lokale maatschappelijke opgaven met oog voor alle groepen en verhoudingen kan gemeenten helpen om tot een integraal en samenhangend jeugdbeleid te komen.

Overzicht externe gesprekken

Naam	Organisatie
Marije Kesselring en Saskia Wijsbroek	Onderzoeker en Lector Jeugd, Hogeschool Utrecht
Bert Wienen en Dorien Graas (en leden RKJ)	Regionale Kenniswerkplaats Jeugd IJsselland / associate lector Jeugd en lector Jeugd, Hogeschool Windesheim
Yayouk Willems, Mariette van Huijstee, Wouter Nieuwenhuizen, Jeroen Gouman	Onderzoeker, themacoördinator, onderzoekers Rathenau Instituut
Emmeline Bijlsma en Denise Castãno Rosario	Directeur en beleidsmedewerker Branche- organisatie Kinderopvang
Nicolette Schipper-van Veldhoven	Lector Sportpedagogiek, Hogeschool Windesheim
Ton van Lankvelt	Beleidsmedewerker jeugd, gemeente Geldrop-Mierlo
Ernst Radius	Senior adviseur, Sociaal Werk Nederland
Lonneke van Dijk & Myrte van Gulp	Beleidsmedewerker en directeur, PPINK
Machteld Rohn	Senior beleidsadviseur speciaal onderwijs, PO-Raad
Loes Ypma en Ellen Monteban	Directeur en beleidsmedewerker, BMK
Maike Kooijmans	Lector Opvoeden voor de toekomst, Fontys Hogeschool
Wilma van Esch	Persoonlijke titel, pedagoog
Angelique Smid: stichting Peuterwerk Johan Brongers: bestuurder Tintengroep Nel Kruijt: directeur Welstad Stadskanaal	Onderdeel Sociaal Werk van Tintengroep
Sonja Sandbergen, Cora Mastwijk, Martin van Osch	Beleidsmedewerkers en directeur, Waarborgfonds Kinderopvang
Denis Wiering	Programmamanager, Gemeente Rotterdam
John Goessens	Bestuurder, Entrea Lindenhout
Yvette Vervoort	Directeur Expertisecentrum Kinderopvang

Noten

1. Ince, D., Yperen, T. van, Valkestijn, M. (2018) *Top tien positieve ontwikkeling jeugd*, [<https://www.nji.nl/nl/Download-Nji/Publicatie-Nji/Top-tien-positieve-ontwikkeling-jeugd.pdf>]
2. Ince, D., Kalthof, H. (2020). *Opgroeien en opvoeden. Normale uitdagingen voor kinderen, jongeren en hun ouders*, Utrecht: Nji. <https://www.nji.nl/nl/Kennis/Dossier/ouderschap-en-opvoeden/Publicaties-Nji>
3. Van Yperen, T., Van de Maat, A. en Prakken, J. (2019). *Het groeiend jeugdzorggebruik*. Utrecht: Nji. <https://www.nji.nl/nl/Kennis/Publicaties/Nji-Publicaties/Het-groeiend-jeugdzorggebruik>
4. Nji (2021). *Effect van corona op jeugd, gezin en jeugdveld*. Een literatuuroverzicht <https://www.nji.nl/publicaties/effect-van-corona-op-jeugd-gezin-en-jeugdveld>
5. Ince, D., Kalthof, H. (2020). *Opgroeien en opvoeden. Normale uitdagingen voor kinderen, jongeren en hun ouders*, Utrecht: Nji. <https://www.nji.nl/nl/kennis/dossier/ouderschap-en-opvoeden/publicaties-nji>
6. Ince, D., Kalthof, H. (2020). *Opgroeien en opvoeden. Normale uitdagingen voor kinderen, jongeren en hun ouders*, Utrecht: Nji. [<https://www.nji.nl/nl/Kennis/Dossier/ouderschap-en-opvoeden/Publicaties-Nji>]
7. Wachter, D. de, (2019). *De kunst van het ongelukkig zijn*. Leuven: Lannoo Campus.
8. Duyndam, J. (2016). Veerkracht, een bijdrage aan de theorievorming. *Tijdschrift over ouder worden & samenleving*, 3.
9. Moll, L., Amanti, C., Neff, D., González, N. (1992). Funds of knowledge for teaching: Using an qualitative approach to connect homes and classrooms. *Theory into Practice*, 31(2).
10. Langeveld, M.J. (1967). *Beknopte theoretische pedagogiek*. Groningen: Wolters.
11. Brinkgreve, C. (2009). *Vroeg Mondig, Laat Volwassen. De Hoge Eisen Van De Keuzevrijheid*. Amsterdam: Atlas Contact.
12. Vonk, R. (2004). Zelfwaardering, zelfbepaling en authenticiteit: visies vanuit de sociale psychologie. *Gedrag & Organisatie*, 17 (5), 292-302.

13. Zie voor de verantwoording van deze keuze: Ince, D., Kalthof, H. (2020). *Opgroeien en opvoeden. Normale uitdagingen voor kinderen, jongeren en hun ouders*, Utrecht: Nji. [<https://www.nji.nl/nl/Kennis/Dossier/ouderschap-en-opvoeden/Publicaties-Nji>]

---

14. Ungar, M. et al (2011). The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81 (1), 1-17. [DOI: 10.1111/j.1939.0025.2010.01067.x] en Ungar, M. (2017). Which counts more: Differential impact of the environment or differential susceptibility of the individual? *British Journal of Social Work*, 47, 1279-1289. [DOI: 10.1093/bjsw/bcw109].

---

15. Yperen, T. van. (2022). *Opvoeden in een opwarmend klimaat. Kinderen en jongeren een hoopvolle toekomst bieden*, Utrecht: Nji. [<https://www.nji.nl/publicaties/opgroeien-in-een-opwarmend-klimaat>]

---

16. Ince, D., Kalthof, H. (2020). *Opgroeien en opvoeden. Normale uitdagingen voor kinderen, jongeren en hun ouders*, Utrecht: Nji. <https://www.nji.nl/nl/Kennis/Dossier/ouderschap-en-opvoeden/Publicaties-Nji>

---

17. Bourdieu, P., Passeron, J.C., (1977). *Reproduction in education, society and culture*. London, UK: Sage/Theory, Culture & Society.

---

18. Engbersen, G. (2003). De armoede van sociaal kapitaal. *Economisch statistische berichten*, 88(4398), 12-3.

---

19. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.

---

20. Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.

---

21. Szreter S, Woolcock M. (2004). Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health. *International Journal of Epidemiology*. 2004;33(4):650–67. pmid:15282219.

---

22. Notten, N. (2016). *Opvoeding en ongelijke kansen: de rol van de culturele opvoeding bij de overdracht van ongelijke kansen tussen generaties*. [<http://library.oapen.org/bitstream/id/998fd09e-ed2f-45f1-8078-5d2ff329babe/610150.pdf#page=66>]

---

23. Kraaykamp, G. L. M. (2009). *Culturele socialisatie: een zegen en een vloek: Verbreding en verdieping in het sociologisch onderzoek naar langetermijneffecten van culturele opvoeding*. Nijmegen: Radboud Universiteit.

---

24. Verhaeghe, P. (2012). *Identiteit*. Amsterdam: De Bezige Bij.
-
25. Kooijmans, M. (2019). Talentologie, voorbij een neoliberale focus op talentontwikkeling. *Jeugdbeleid*, 13(1), 13-37.
-
26. Beer, P. de, Zijl, J. van (2016). Hoe meritocratisch is Nederland en is dat reden tot zorg? *Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
-
27. Ungar, M. e.a. (2011). The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81 (1), 1-17. DOI: 10.1111/j.1939.0025.2010.01067.x en Ungar, M. (2017). Which counts more: Differential impact of the environment or differential susceptibility of the individual? *British Journal of Social Work*, 47, 1279-1289. DOI: 10.1093/bjsw/bcw109.
-
28. Ecorys (2018): MKBA Speeltuinen. *Een onderzoek naar de kosten en baten van speeltuinen in Nederland*. Rotterdam: Ecorys. [<https://jantjebeton.nl/uploads/images/eindrapportage%20mkba%20speeltuinen.pdf>]
-
29. Bailey, R., Hillman, C., Arent, S., Petitpas, A. (2013). Physical Activity: an underestimated investment in human capital? *Journal of Physical Activity and Health*, vol 10: issue 3
-
30. Visser, K., Bolt, G., Van Kempen, R. (2015). *Buurteffecten op kinderen en jongeren*. Literatuurstudie. Universiteit van Utrecht.
-
31. <https://www.unicef-irc.org/events/places-spaces-shaping-policies-for-environments-and-childrens-well-being.html>
-
32. Nji: *Opgroeien en opvoeden in een digitale wereld*. [<https://www.nji.nl/mediaopvoeding>]
-
33. Mulder, L. (2022). *Opgroeien in de virtuele wereld. Een literatuuronderzoek naar de impact van sociale mediagebruik op de identiteitsontwikkeling van jongeren in de leeftijd van 12 tot 18 jaar*. Tilburg: Fontys Hogeschool Pedagogiek, Lectoraat Opvoeden voor de Toekomst.
-
34. Werner, E. E. (1993). Risk, resilience, and recovery: Perspectives from the Kauai longitudinal study. *Development and Psychopathology*, 5, 503-515.
-
35. Hrdy, S. B. (2016). *Een kind heeft vele moeders: hoe de evolutie ons sociaal heeft gemaakt*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
-

36. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
-
37. Lerner, R. M., Almerigi, J. B., Theokas, C., Lerner, J. V. (2005). Positive youth development: A view of the issues. *The Journal of Early Adolescence*, 25, 10-16.
-
38. Resnick, M. D., Bearman, P. S., Blum, R. W., Bauman, K. E, Harris, K. M., Jones, J., Udry, J. R. (1997). Protecting adolescents from harm: Findings from the national longitudinal study on Bibliography150 adolescent health. *Journal of the American Medical Association*, 278(10), 823-832.
-
39. Scales, P. C., Benson, P. L., Roehlkepartain, E. C., Hintz, N. R., Sullivan, T. K., Mannes. M. (2001). The role of neighborhood and community in building developmental assets for children and youth: A national study of social norms among American adults. *American Journal of Community Psychology*, 29(6), 703-727.
-
40. Beam, M. R., Chen, C., & Greenberger, E. (2002). The nature of adolescents' relationships with their "very important" nonparental adults. *American Journal of Community Psychology*, 30(2), 305-325.
-
41. Schaefer, J. D., Caspi, A., Belsky, D. W., Harrington, H., Houts, R., Horwood, L. J., Moffitt, T. E. (2017). Enduring mental health: Prevalence and prediction. *Journal of abnormal psychology*, 126(2), 212. [<https://dunedinstudy.otago.ac.nz/files/1589257386931.pdf>]
-
42. Ozbay F., Fitterling H., Charney D, Southwick S. Social support and resilience to stress across the life span: a neurobiologic framework. *Curr Psychiatry Rep*. 2008 Aug;10(4):304-10. [doi: 10.1007/s11920-008-0049-7. PMID: 18627668]
-
43. Baldwin, J. R., Caspi, A., Meehan, A. J., Ambler, A., Arseneault, L., Fisher, H. L., Danese, A. (2021). Population vs individual prediction of poor health from results of adverse childhood experiences screening. *JAMA pediatrics*, 175(4), 385-393.
-
44. Hendren, N., Sprung-Keyser, B. (2020). "A Unified Welfare Analysis of Government Policies." *The Quarterly Journal of Economics* 135 (3): 1209-1318.
-
45. Chetty, R., Hendren, N., Katz, L.F. (2016). The effects of exposure to better neighborhoods on children: New evidence from the moving to opportunity experiment, *The American Economic Review*, 855902.
-
46. <https://jeugdmonitor.cbs.nl/sites/default/files/201905/Op%20Zoek%20Naar%20BlueZones%20in%20de%20jeugdhulp%20.pdf>
-

47. Visser, S. (2019). *Mechanismen van en interventies bij intergenerationele armoede: Een literatuuronderzoek*. Rijksuniversiteit Groningen.
-
48. Jantje Beton: MKBA Speeltuinwerk
[<https://jantjebeton.nl/uploads/images/Eindrapportage%20MKBA%20Speeltuinen.pdf>].
-
49. De Haan, M. (2011). The reconstruction of parenting after migration: A perspective from cultural translation. *Human development*, 54(6), 376-399.
-
50. Alsharaydeh, E. A., Alqudah, M., Lee, R. L. T., & Chan, S. W. C. (2019). Challenges, coping, and resilience among immigrant parents caring for a child with a disability: An integrative review. *Journal of Nursing Scholarship*, 51(6), 670-679.
-
51. Kalthoff, H. (2009) Opvoedondersteuning aan migrantengezinnen schiet tekort. *Jeugd en Co Kennis* 3(4):8-18
-
52. Roos, S. de, Bucx, F., Berg, E. van den, (2021) *Sociale netwerken van ouders. Steun bij de opvoeding en andere ouderschapstaken*. Den Haag: SCP.
-
53. Kraak, A., Kleinjan, M. (2021) *Naar gezamenlijke veerkracht en kansen voor iedereen. Een nieuw fundament voor mentaal welbevinden van de jeugd*. Utrecht: Nji & Trimbos-instituut.
-
54. Canon zorg voor de jeugd (2013) [<https://www.canonsociaalwerk.eu>]
-
55. <https://www.sociaalweb.nl/publicaties/sociale-netwerken-van-ouders-steun-bij-de-opvoeding-en-andere-ouderschapstaken>
-
56. Ince, D., Kalthof, H. (2020): *Opgroeien en opvoeden. Normale uitdagingen voor kinderen, jongeren en hun ouders*, Utrecht: Nji [<https://www.nji.nl/nl/Kennis/Dossier/ouderschap-en-opvoeden/Publicaties-Nji>].
-
57. Lee, T., Cheung C. & Kwong W. (2012). Resilience as a positive youth development construct: A conceptual review. *The Scientific World Journal* (2012), article ID 390450. [DOI: 10.1100/2012/390450].
-
58. Mahdiani, H., Ungar, M. (2021) *The Dark Side of Resilience. Adversity and resilience science*. [<https://link.springer.com/article/10.1007/s42844-021-00031-z>].
-
59. Winter, M. de, (2011). *Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding*. Amsterdam: SWP.
-

60. Wiene, B. Mulock Houwenlezing 2021 ([Nieuw kinderrecht: het recht om te falen](#) (nji.nl))
-
61. <https://rookvrijegeneratie.nl>
-
62. Podcast 'Pedagogisch verantwoord', aflevering 38: Vrijtijdsbesteding: medeopvoeders buiten school en gezin (Met Marthe van Voorst van Beest).
-
63. Verhaeghe, P. (2020) *Houd afstand, raak me aan*. Amsterdam: De Bezige Bij.
-
64. Batstra, L., & Frances, A. (2012). Holding the line against diagnostic inflation. *Psychotherapy and psychosomatics*, 81, 5 - 10.
-
65. Werner, E. E. (1993). Risk, resilience, and recovery: Perspectives from the Kauai longitudinal study. *Development and Psychopathology*, 5, 503-515.
-
66. Moritsugu, J., Vera, E., Wong, F. Y., Duffy, K. G. (2019). *Community psychology*. Routledge.
-
67. Marshall, N. L., Noonan, A. E., McCartney, K., Marx, F., Keefe, N. (2001). It takes an urban village: Parenting networks of urban families. *Journal of Family Issues*, 22(2), 163-182.
-
68. Kitzman, H., Olds D.L., Knudtson M.D., et al. (2019) Prenatal and Infancy Nurse Home Visiting and 18-Year Outcomes of a Randomized Trial. *Pediatrics*. 2019;144(6):e20183876
-
69. <https://evidencebasedprograms.org/document/big-brothers-big-sisters-evidence-summary>
-
70. <https://buitenshuisproject.nl/>; <https://buitenshuisproject.nl/infographic>
-
71. Gemeente Rotterdam (2022). *Beleidsnotitie Subsidiekader Jeugdpreventie 2023 'Versterken en Voorkomen'*. [[Versterken en Voorkomen - Beleidsnotitie Subsidiekader Jeugdpreventie 2023](#) (rotterdam.nl)]
-
72. Ince, D., Yperen, T. van, Valkestijn, M. (2018) *Top tien positieve ontwikkeling jeugd* [<https://www.nji.nl/nl/Download-Nji/Publicatie-Nji/Top-tien-positieve-ontwikkeling-jeugd.pdf>]
-
73. Ince, D., Yperen, T. van, Valkestijn, M. (2018) *Top tien positieve ontwikkeling jeugd* [<https://www.nji.nl/nl/Download-Nji/Publicatie-Nji/Top-tien-positieve-ontwikkeling-jeugd.pdf>]
-
74. Kooijmans, M.J.B. (2018). *Opgroeien & opvoeden in vloeibare tijden: lectorale rede Maïke Kooijmans*. Tilburg: Fontys Hogeschool Pedagogiek, lectoraat Opvoeden voor de toekomst.
-

75. Kooijmans, M. (2018). Help jongeren de focus op prestaties te relativeren. *Sociale Vraagstukken*, 20 september 2018.
-
76. Rixsen-Walraven, M. (2000). *Tijd voor kwaliteit in de kinderopvang*. Amsterdam: Vossiuspers.
-
77. Huygen, A., De Meere, F. (2008). *De invloed en effecten van sociale samenhang*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
-
78. Raad voor de Volksgezondheid en Samenleving (2022), *Ruimte maken voor ontmoeting. De buurt als sociale leefomgeving*. Den Haag: RVS.
-
79. Nomaguchi, K., Milkie, M. A. (2020). Parenthood and wellbeing: A decade in review. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 198-223.
-
80. Glass, J., Simon, R. W., Andersson, M. A. (2016). Parenthood and happiness: Effects of work-family reconciliation policies in 22 OECD countries. *American Journal of Sociology*, 122(3), 886–929.
-
81. Milkie, M. A., Nomaguchi, K., Schieman, S. (2019). Time deficits with children: The link to parents' mental and physical health. *Society and Mental Health*, 9(3), 277–295.
[<https://doi.org/10.1177/2156869318767488>]
-
82. Roxburgh, S. (2012). Parental time pressures and depression among married dual-earner parents. *Journal of Family Issues*, 33(8), 1027–1053.
-
83. https://www.unicef-irc.org/reportcards/where-do-rich-countries-stand-on-childcare.html?utm_source=twitter&utm_medium=social&s=08
-
84. Glass, J., Simon, R. W., Andersson, M. A. (2016). Parenthood and happiness: Effects of work-family reconciliation policies in 22 OECD countries. *American Journal of Sociology*, 122(3), 886–929.
-
85. Van der Pas, A. (2003). *A serious case of neglect; the parental experience of child rearing*. PhD Thesis, Amsterdam: Vrije Universiteit.
-
86. Speetjens, P.A.M. (2021). *Ouderlijk welbevinden*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
-
87. Kalis, E. (2020). *Samen opvoeden?! Het belang van medeopvoeders voor ouderschap en opvoeden*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
-
88. Stearns, P. N. (2003). *Anxious parents: A history of modern childrearing in America*. New York: New York University Press.
-

89. De Winter, M. (2015). *Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
-
90. Hermanns, J. (2009). *Het opvoeden verleerd* (Vol. 338). Amsterdam: Amsterdam University Press.
-
91. Sesma, A., Mannes, M., & Scales, P. C. (2013). Positive adaptation, resilience and the developmental assets framework. *Handbook of resilience in children* (pp. 427-442). Springer, Boston, MA.
-
92. Sesma, A., Mannes, M., & Scales, P. C. (2013). Positive adaptation, resilience and the developmental assets framework. *Handbook of resilience in children* (pp. 427-442). Springer, Boston, MA.
-
93. <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwijssectoren/voortgezet-onderwijs/schoolverschillen/positief-pedagogisch-klimaat-en-schoolklimaat>
-
94. <https://www.pedagogischsportklimaat.nl>
-
95. <https://vng.nl/artikelen/child-friendly-cities-in-nederland>
-
96. <https://wijkacademieopvoeden.nl>
-
97. <https://www.devreedzame.school/info>
-
98. [Opgroeien in een Kansrijke Omgeving](#) - Trimbos-instituut
-
99. <https://www.kinderrechten.nl>
-
100. Kraak, A., Kleinjan, M. (2021). *Naar gezamenlijke veerkracht en kansen voor iedereen. Een nieuw fundament voor mentaal welbevinden van de jeugd*. Utrecht: Nji & Trimbos-instituut.
-
101. Smeets, L., Monshouwer, K. Greeff, J. de, (2019). *De IJslandse aanpak van middelengebruik onder jongeren. Een verkenning van de wetenschappelijke literatuur*. Utrecht: Trimbos-instituut.
-
102. Beer, P. de, Pinxteren, M. van (editors) (2016). *Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
-
103. Beer, P. de, Zijl, J. van (2016). *Hoe meritocratisch is Nederland en is dat reden tot zorg? Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
-

Het Nederlands Jeugdinstituut is een onafhankelijk en betrokken kenniscentrum dat actuele kennis over jeugd, vakmanschap en de organisatie van het jeugdveld verzamelt, verrijkt, duidt en deelt.

© 2022 Nederlands Jeugdinstituut

Alle informatie uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden. Graag de bron vermelden.

Meer informatie: www.nji.nl

Auteurs: Josette Hoex, Sylvia Vlaardingerbroek, Marielle Balledux,
Paula Speetjens, Caroline Vink

Eindredactie: Jolanda Keesom

Vormgeving: Punt Grafisch Ontwerp